

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny evropské kultury

Jana Povolná

**Sázavský klášter - centrum umění,
vzdělanosti a kultu svatého Prokopa
v Čechách v období raného
středověku**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Miroslav Šmied

Praha 2015

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

17. června 2015

Jana Povolná

Bibliografická citace

Sázavský klášter – centrum umění, vzdělanosti a kultu svatého Prokopa
v Čechách v období raného středověku : bakalářská práce/Jana Povolná ; Mgr.
Miroslav Šmied. -- Praha, 2015 --

Anotace

Bakalářská práce se bude zabývat vznikem a historií Sázavského kláštera
v období raného středověku v Čechách. Důraz bude kladen na literární činnost
sázavského skriptoria, kult sv. Prokopa, kulturní vývoj kláštera a jeho vliv na
okolí, především za opatů Dětharda a Silvestra.

Klíčová slova

Sázava, staroslověnština, sv. Prokop, románský sloh, kronika

Abstract

Bachelor thesis will deal with the beginning and history of Sázava monastery
in a period of early medieval in Bohemia. Focus will be on literary activity of
Sázava monastery scriptorium, cult of saint Prokop and cultural development
of the monastery and his influence on surroundings primarily in time of
abbotst Děthard and Silvestr.

Keywords

Sázava, old slavic, St. Prokop, romanic, chronicle

Počet znaků : 137 888

Poděkování

Poděkování patří především vedoucímu mé bakalářské práce, Mgr. Miroslavu Šmiedovi, za přínosné podněty a cenné připomínky. Také bych chtěla poděkovat mé rodině a přátelům, za jejich podporu.

Obsah

Úvod	6
1. Přehled literatury	7
2. Politická situace raného středověku v Čechách	9
2.2 Upevnění moci za Břetislava I.....	11
2.3 Čechy za vlády Spytihněva	16
2.4 Politická situace Evropy a její odraz v Čechách za vlády Vratislav II.	19
2.5. Počátky křesťanství v Čechách.....	29
2.6 První století Sázavského kláštera.....	33
3. Klášter za opata Dětarda a Silvestra	36
3.2 kulturní vliv kláštera na okolí.....	38
4. Svatý Prokop a jeho slovanský klášter na Sázavě.....	40
4.1 Svatý Prokop jako opat	43
4.2 Svatoprokopská úcta	44
4.4 Kulturní odkaz	50
5. Nositelé vzdělanosti - bratři Konstantin a Metoděj.....	51
5.2 Duchovní a kulturní odkaz Konstantina - Cyrila a Metoděje.....	52
5.3 Staroslověnská liturgie od smrti sv. Metoděje do založení sázavského kláštera	54
5.4 Slovanská vzdělanost	55
5.5 Zánik Staroslověnského písemnictví	60
6. Pokračovatele Kosmovi	65
6.1 Kronika mnicha sázavského	65
Závěr.....	67
Seznam literatury.....	68
Prameny.....	68
Literatura	68

Úvod

Cílem mé práce je pokusit se zachytit a alespoň rámcově popsat, většinu aktivit, které se váží na Sázavský klášter v raném Českém státu. Doba, ve které vznikl klášter, byla dobou, kdy se raně Český stát dostal do krize, též politika v Římské říši byla nestabilní. Pokusila jsem se vše zasadit do patřičného dějinného kontextu, avšak vzhledem k danému rozsahu práce, se o některý historických momentech nezmiňuji.

Důležitou složkou, je kapitola věnující se procesu christianizace Čech. Opět jsem se kvůli rozsahu práce pokusila vybrat jen ty nejdůležitější momenty tohoto sáhodlouhého procesu, který ještě ve 12. století nebyl plně dokončen.

Jedna z kapitol se věnuje osobě sv. Prokopa. K počtě zakladatele, a později opata, toho kláštera bylo sepsáno mnoho legend, ať už ve staroslověnském, či latinském jazyce. Jeho osobě se věnuje řada prací, především od P. Sommera. Pokusila jsem o jakousi syntézu literatury, týkající se tohoto domácího světce, a vytvořit tak jakousi sumarizaci jeho života a vývoji jeho kultu, alespoň v době středověku.

Mým hlavním cílem bylo popsat staroslověnskou vzdělanost, jejímž centrem byl právě výše zmíněný klášter. Snažila jsem se zachytit nejvýznamnější díla sepsaná tímto jazykem, popřípadě přiblížit díla latinská, která pravděpodobně mohla vycházet ze staroslověnských předloh.

V poslední části práce se pak snažím v krátkosti zachytit pokračovatele Kosmovi, především pak Mnicha sázavského. Pokusila jsem se stručně objasnit, o které pasáže sázavský kanovník rozšířil původní Kosmův text. Též se snažím zhruba přiblížit osobu letopisce, který je autorem první klášterní kroniky v Čechách.

Svou prací se nesnažím o podrobnější historickou studii Sázavského kláštera jako takového, ale snažím se aspoň jemně zachytit jednotlivé části jeho kulturního vývoje a jeho případného vlivu na osídlení okolní krajiny.

1. Přehled literatury

Práce je rozdělena na jednotlivé kapitoly, ve kterých je daná problematika zasazena do určitého dějinného rámce a v podkapitolách je pak tento rámeček podrobněji rozebírán. Pro kapitoly, které mapují politickou situaci, či počátky křesťanství, je vždy stěžejní jedna publikace obecnějšího rázu (např.: J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, Praha, 2007), která je pak doplňována literaturou, která se dané problematice věnuje podrobněji. Stěžejní literaturou, pro tuto práci, byla kniha Květy Reichertové (*Sázava: památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, 1988).

V kapitole zabývající se dějinným kontextem jsem vycházela především z knihy J. Žemličky (*Čechy v době knížecí*, Praha 2007) kolektivu autorů Jaroslav Čechura/Vladimír Pechar/Dušan Třeštík (*Králové a knížata zemí Koruny České*, Praha, 2001). Informace, o prvním českém králi a patronu sázavského kláštera Vratislava II., jsem čerpala především od Vratislava Vaníčka (*Vratislav II.*, Praha 2004) Základní informace, týkající se benediktinského řádu a jeho působení na našem území, jsem čerpala od Johannese Zeschicka (*Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*, Praha 2007) a textu J. Kuthana (*Ora et Labora: vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu*)

V případě kulturně-historického rozvoje kláštera jsem se opírala především o publikaci sepsanou Janem Roytem/Petrem Sommerem/Martin Stecker (*Sázavský klášter*, Praha 2013) již výše zmiňovanou knihu Květy Reichertové a publikaci J. Kuthana- (*Benediktinské kláštery střední Evropy a jejich architektura*, 2014) Stejnou literaturu jsem použila i pro práci na kapitole týkající se rozvoje kláštera za opatů Dětharda a Silvestra.

Kapitola, týkající se sv. Prokopa, mi jako hlavní zdroj posloužily publikace Petra Sommera (*Svatý Prokop z počátku českého státu a církve*, Praha 2007, *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006). Dále byla velmi přínosným zdrojem publikace Jaroslava Kadlece (*Sv. Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha 2000) a opět kniha Květy Reichertové.

V kapitole zabývající se staroslověnskou literaturou mi pak hlavním zdrojem informací byla již častokrát zmiňovaná kniha Květy Reichertové (*Sázava, památník*

staroslověnské kultury, Praha 1988) a i výše zmíněná publikace Jaroslava Kadlece. Dále jsem se snažila čerpat s publikace Radoslava Večerky (Staroslověnská etapa českého písemnictví, Praha 2010)

V kapitole pojednávající o pokračovatelích Kosmy, jsem pak především čerpala z textu M. Bláhové o Sázavském písemnictví (ed. P. Sommer, Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006), dále z knihy pokračovatelů Kosmových, kterou uspořádali Marie Bláhová/Václav Vladivoj Tomek/Karel Hrdina (Pokračovatelé Kosmovi, Praha, 1974)

2. Politická situace raného středověku v Čechách

Přemyslovský stát se tvaroval v letech 885-935. O národu, jako takovém však lze hovořit až ve 12. - 13. století. Základem tohoto politického seskupení byla země. V této zemi se „vytvořily obce „zeměninů“ svobodných podílníků na zemi“¹. Později se z těchto správců země stávají zvýhodnění šlechtici. Spolu s Přemyslovci budovali nejstarší český stát „muži čeští“ svobodní příslušníci kmene Čechů, etnika ale nikoliv národa. Čechy při tvorbě státu přímo navázali na jeden gens - kmen, který se nerozpadl, ani v pozdějších stoletích.²

„Dějiny vznikajícího českého státu jsou vlastně rodinnou historií Bořivoje a Ludmily, jejich synů a vnuků.“³ Bořivoj jako vladař vstupoval do velmi těžkého období, po pádu Velké Moravy politické centrum přesunulo do právě vznikajícího Českého knížectví, s čímž souviselo i sjednocování českých kmenů, za pomoci křesťanství. „Vzhledem k tomu, že Bořivoj přijal křest a zanedlouho i jeho manželka, lze velmi dobře docenit jeho význam pro rodící se stát“⁴ Je třeba říci, že v Čechách 9. století „nevládl pouze jeden kníže, ale jakési kmenové shromáždění a řada knížat tu vládla pospolu.“⁵ Díky svatováclavským a ludmilkým legendám o českém státě máme mnoho informací, neboť ve franckých análech se o panovnících českého raného státu prakticky nic nedozvíme.⁶ Palacký za prvního skutečného panovníka označuje Boleslava I. Oproti tomu M. Lutovský jako řada dalších badatelů (např. D. Třeštík, J. Čechura, V. Pechar) uvádí jako nejstaršího přemyslovského panovníka Bořivoje I. a počátek přemyslovského státu klade do roku 872.⁷ Činy a skutky knížete Václava vycházejí spíše z legend. I on se musel potýkat s boji a to jednak s bavorským Arnulfem a jednak s římským králem Jindřichem Ptáčníkem. Přesila byla příliš veliká a tak se kníže rozhodl poddat, platit tribut pacis a dojíždět na říšské sněmy. Toto rozhodnutí vyvolalo nevoli u ctižádostivého Boleslava a rozhodl se bratra odstranit. Tomu se stalo 28. září

¹ TŘEŠTÍK 1997, 17.

² Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 20.

³ TŘEŠTÍK 1997, 7.

⁴ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 106.

⁵ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 104.

⁶ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 20.

⁷ Srov.: LUTOVSKÝ 2006 8-10.

935 v Boleslavi. Vláda Boleslava I., ačkoliv ji zahájil bratrovraždou, byla mírná a z hlediska vývoje státu úspěšná.⁸ Nový kníže plně přijal křesťanství, a tak vtiskl rozdrobeným Čechům pevný řád. Přijetí víry nebylo pouze otázkou duchovní, ale i politickou. Patriarchální autorita stařešinů, kteří byli strážci kultů, byla nahrazena autoritou knížete a Boha. „I když křesťanství vnášelo hluboký průlom do starého pohledu na svět, výsledky zůstávaly povrchní.“⁹ Zděděné zkušenosti předků nešlo jednoduše opustit, Bůh byl uctíván, ale nebylo mu rozuměno. Situace se mění kolem 10. století kdy „rodová“ společenství Slovanů kostnatí a zanikají. Avšak lidová tradice doznívá ještě dlouhá staletí, což nám dokládá i Kosmas, který o vesničanech píše jako o „polopohanech“. Boleslav I. také upevnil českou hradskou soustavu, neboť věděl, že obraně státu „nestačí pouze družiny stále znesvářených vůdců-knížat, ale jen a jen početná vojenská síla.“¹⁰ Tato centra, byla centry politickými, soudními, hospodářskými či kultovními, jednotlivých obvodů.

Přemyslovci se chopili moci a sjednotili Čechy. Do své správy si vzali i zemskou církev, která původně náležela pod biskupství v Řezně, ale už za vlády Boleslava II. vzniklo kolem roku 973 v Praze biskupství, podléhající metropolitovi v Mohuči. Díky výrazným přírodním hranicím, se stabilizovala i hranice politická.¹¹ „Uzavřený a ohraničený ráz Čech bránil, aby z nich sousedé po troškách ukrajovali.“¹²

Na druhou stranu tato izolace bránila pevnějším stykům především se zeměmi pozdější Horní Lužice. Nejbližší Čechům, politicky a kulturně, stálo Polsko. Vývoj obou států byl velice podobný, avšak i tak obě země mezi sebou soupeřily o moc. Boje mezi Přemyslovci s Piastovci utichají kolem 11. století. Nejdlejší a „nejtenčí“ hranici měl přemyslovský stát se Svatou říší římskou. Za vlády knížete Jaromíra (1004-1012) v Čechách vládl neklid. Tento panovník zůstával v politických otázkách bezradným. Nevěděl jak zemi vyvést z patové situace (rozvrácená správa, pokleslá autorita pražského hradu, soupeření rodů). Jaromír se snažil celou situaci upevnit tím, že spolupracoval s Jindřichem II., kterému vyjžděl na pomoc proti Boleslavu Chrabrému.

⁸ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 142.

⁹ ŽEMLIČKA 2007, 20.

¹⁰ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 144.

¹¹ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 23-25.

¹² ŽEMLIČKA 2007, 26.

Strach z udržení moci a nemožnost mít potomstvo, snižovala jeho prestiž v očích společnosti. Oldřichovi, tím bylo usnadněno svržení bratra z trůnu. V době převzetí vlády Oldřichem se měnila i zahraniční politická scéna. Kvůli smrti Oty III. nepokračovalo budování kladných vztahů s východem. Čechy, které se zmítaly v krizi, nezískali arcibiskupství ani královskou korunu. Oldřich přebíral vládu v nelehké situaci, sice se s Jaromírem vypořádal lehce, ale své oponenty krvavě potlačoval.¹³

Za doby vlády knížete Oldřicha (1012-1034) se České země začaly vymaňovat z područí císařské politiky. Ačkoliv byl kníže Oldřich zajat (1033) Jindřichem III., na jeho postoji vůči říši to nic nezměnilo. Správa země byla vložena do rukou Oldřichova syna Břetislava. Kníže byl v roce 1034 propuštěn, pravděpodobně za podmínky, že se o moc podělí se svým bratrem Jaromírem, což mělo vést k rozpadu moci vládnoucího rodu. Oldřich ovšem nechal bratra oslepit a syna vyhnal. Roku 1034 Oldřich umírá.¹⁴

„Pokud byl Boleslav I. (935-972) tvůrcem jednotného českého regnum, tak Oldřich (1012-1034) natrvalo připojil Moravu.¹⁵

2.2 Upevnění moci za Břetislava I.

Po smrti knížete Oldřicha na trůn opět nastoupil Jaromír, avšak vědom si své neschopnosti vládnout, své místo postoupil Břetislavovi. „S Břetislavem přišla doba růstu a stabilizace – jeho vláda znamenala počátek nové epochy českých dějin.“¹⁶ Břetislav nevstupoval na knížecí stolec nepolíben politikou, již za vlády jeho otce Oldřicha spravoval Moravu. V době, kdy Břetislav nastupoval na knížecí stolec, se okolní země ocitli v těžké politické situaci. Polská krize souvisela s nástupem Kazimíra a v Uhrách řešili náhlou smrt královny Imricha. V říši byl Konrád II. zaměstnán vnitřní politikou.¹⁷ Po smrti Boleslava Chrabrého (1025) moc Polska slábla, čehož Břetislav v roce 1039 využil a přes Slezsko vpadl do Velkopolska a patrně koncem července vstoupila Břetislavova vojska do polské církevní metropole – Hnězda. Až zde vyplulo

¹³ Srov.: SOMMER/TŘEŠTÍK/ŽEMLIČKA 2007, 165.

¹⁴ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 55.

¹⁵ ŽEMLIČKA 2002, 36.

¹⁶ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 194.

¹⁷ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 194.

na povrch to, co bylo hlavním účelem Břetislavova vpádu, totiž získání ostatků sv. Vojtěcha. „Nad jeho hrobem vyhlásil Břetislav zákony, jimiž se měli Čechové řídit (ustanovení o manželství, soudech, krčmách, o návštěvách kostelů, pohřbech a další).¹⁸ Tyto zákony jsou známy jako Břetislavovy dekrety.

S tělem sv. Vojtěcha s sebou do Prahy Břetislav přivezl ostatky sv. Radima – Vojtěchova nevlastního bratra, a ostatky sv. pěti bratří. Translace Vojtěchových ostatků měla přispět k a povýšení Prahy na arcibiskupství. „Pro Břetislava bylo církevní povýšení Prahy věci zásadní; až potom mohly následovat úvahy o koruně.“¹⁹ Zároveň by se tak částečně mohl vyrovnat moci Piastovců a, do jisté míry i, Arpádovců. Po smrti Konráda II. v roce 1039, na říšský trůn nastupuje jeho syn Jindřich III. (1039-1056) s nímž se Břetislav dostal do konfliktu. „Už jako mladý bavorský vévoda a od roku 1028 zvolený a korunovaný král sledoval Jindřich bedlivě uherskou a českou hranici, měl za sebou zdařilé střety s Oldřichem i Břetislavem (1032, 1033)“²⁰ Jindřich byl přesvědčen, že má právo spravovat východní země a tak bral Břetislavovu výpravu do Hnězdna jako politický akt, nikoliv jako soukromou věc, jak na ní nahlížel Břetislav. Není tedy divu, že za doby Břetislavovy vlády nebyla Praha do arcibiskupského stavu povýšena.²¹ „Papež, ve vleku mocných italských rodů i císařství, nemohl do církevních poměrů za Alpami zasahovat, i kdyby třeba chtěl.“²² Na podzim roku 1039 Jindřich III. zahájil obnovu Polska a na českém knížeti se domáhal vrácení ostatků odvezených z Hnězdna, a stažení ze Slezska. Domníval se, že kladením těžkých podmínek Břetislava vyprovokuje. Břetislav se zatím k válce pečlivě chystal, spojil se s uherským králem Petrem (1038-1041). V létě roku 1040 došlo na jižních hranicích k bojům, ze kterých Břetislav vyšel jako vítěz, bylo to ale vítězství dočasné. V květnu roku 1041, na dvorském sjezdu v Seligenstadtu, bylo Břetislavovi dáno ultimátum: Břetislav se měl podrobit a vzdát se polské kořisti.²³

¹⁸ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 56.

¹⁹ ŽEMLIČKA 2007, 58.

²⁰ ŽEMLIČKA 2007, 59.

²¹ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 59.

²² ŽEMLIČKA 2007, 59.

²³ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 60.

„Ztráta uherského spojence (v roce 1041 se uherského trůnu zmocnil palatin Aba), chlad bavorské východní marky i otevřené nepřátelství polského Kazimíra nevěstily nic dobrého. Břetislav se ocitl v izolaci.“²⁴ Jindřich vtrhl do Čech a okupoval Pražský hrad, nátlak předáci nevydrželi a v obavě ze msty mohučského arcibiskupa utíkali do Jindřichova tábora a slibovali mu, že pokud se Břetislav nevzdá sám, přivedou ho klidně i v okovech. S předáky sběhl i biskup Šebíř. Celá situace Břetislava donutila ke kapitulaci, která byla stvrzena o sv. Michalu (29. září 1040). Podmínky mírového jednání byly tvrdé. Kníže se měl podrobit, platit tribut pacis, vrátit zajatce z polského tažení. Zavázal se, že zruší hraniční opevnění a upraví cesty tak, aby se říšské vojsko mohlo pohodlně vrátit zpět. Do Říše, byl poslán jako rukojmí, Spytihněv – syn Břetislava – spolu s dalším syny čtyř předáků, s tím že pokud by některá z podmínek nebyla splněna, hrozila chlapcům smrt. Když v říjnu Břetislav dorazil do Řezna, aby se v rouše kajícníka před světskými i církevními hodnostáři, vzdal vlády a žádal o odpuštění, jistě netušil že mu král vrátí Čechy v léno a odpustí mu. Jindřicha k tomu zcela jistě vedla neklidná situace v Uhrách, kde měl na trůn opět usednout Petr Benátčan.²⁵ „Nové partnerství šlo na úkor Polska, třebaže české nasměrování k jihovýchodu mohl Kazimír vítat.“²⁶ Po návratu z Řezna nedošlo k žádným větším čistkám v řadách velmožů. „Jen biskup Šebíř, kolísající mezi věrností knížeti a zásadou poslušnosti k metropolitovi, neušel krátké internaci.“²⁷ Po bojích na uherském území, se Jindřich ocitá na vrcholu císařské moci ve vztahu k východním sousedům. Leně se mu poddalo Polsko, Čechy i Uhry, oproti tomu Jindřich řešil jejich spory. „Nevyhovět takovému „pozvání“ vystavovalo adresáta nebezpečí, že upadne v nemilost, že ztratí právo na ochranu svého seniora a bude čelit tlaku povzbuzených rivalů.“²⁸ Jindřichova úspěšnost, však kolem roku 1046 začíná slábnout. Nešetrné zásahy do lotrinského dědictví, vzdávání se vévodských titulů v Bavorsku, Švábsku a Korutanech, vzpoura Gotfrieda Lotrinského, vyvolávaly u vlivných rodů ostražitost. „Na druhé straně

²⁴ ŽEMLIČKA 2007, 61.

²⁵ Srov.: ŽEMLIČKA 62.

²⁶ ŽEMLIČKA 2007, 63.

²⁷ ŽEMLIČKA 2007, 63.

²⁸ ŽEMLIČKA 2007, 64.

Jindřich vydatně těžil z provázanosti královské moci s říšskou církví.²⁹ V čase papežského schizmatu a otázky autority církve, bylo potřeba razantnějšího řešení, možná právě proto Jindřich v roce 1046 nastoupil císařskou korunovační jízdu. Na cestě ho zastihly zprávy o vzpouře uherské šlechty. Jím etablovaný Petr Benátčan byl sesazen a v Potisí vypuklo velké lidové povstání, „namíření proti cizincům, kléru a veškerým „novotám“.³⁰ Uherský král Petr byl sesazen a na jeho místo dosedl Ondřej I. (1047-1060), který lidový odboj rychle potlačil. Jindřich mezitím v Itálii zasahoval do církevních poměrů a teprve až od Klimenta II. (1046-1047), nad nímž držel ochrannou ruku, se nechal korunovat císařem. Po návratu z Itálie, se chystal k vojenskému tažení proti Ondřejovi, avšak zaměstnali ho problémy v Lotrinsku. „Převrat v Uhrách nevítal ani Břetislav. Účast na výpravách v letech 1042 a 1044 mu nic hmatatelného (snad kromě kořisti) nepřinesla,³¹ avšak začal navazovat užší styky s Nitranskem. To bylo významným bodem jak pro Čechy, tak Uhry a tradice českých panovníků v Pováží, byla ještě stále živou. Teprve v průběhu 11. století, byl slovanský odkaz narušován staromaďarským živlem. Polohu Nitranska ocenil rovněž uherský král Ondřej a roku 1048 postoupil svému bratru Bélovi, „nejen Nitransko, ale i „třetinu království“ zahrnující sever a východ tehdejších Uher s centry v Nitře a v Biharu“ (Sedmihradsko). Béla si začal počínat samostatně, razil vlastní mince, oženil se s Kazimírovou sestrou. Také obnova piastovského státu pokročila, neboť Kazimír obsadil Mazovsko a vnikal do Pomoří. Čechám reálně hrozil, že se otevrou „staré rány“ z roku 1039, tedy že si Kazimír bude chtít zpětně přisvojit části Slezska, které Břetislav dobyl a které mu v roce 1041 potvrdil řezenský mír.³² „Asi v létě 1050 se Kazimír zmocnil Vratislavska a vypudil odtud přemyslovské posádky.“³³ Událo se tak v době, kdy bylo obnoveno otevřené nepřátelství mezi Bavorskem a Uhry, do kterých byl zřejmě vtáhnut i Břetislav, proto není s podivem, že byl překvapen Kazimírovým jednáním. Následovaly kroky s rysy kooperace mezi Kazimírem a Ondřejem, s nimiž Břetislav nesouhlasil a tak vyjádřil Jindřichovi stížnost, který ho podpořil. Roku 1050 Kazimír uznal císařovu vůli,

²⁹ ŽEMLIČKA 2007, 65.

³⁰ ŽEMLIČKA 2007, 65.

³¹ ŽEMLIČKA 2007, 65.

³² Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 66.

³³ ŽEMLIČKA 2007, 67.

avšak své znovunabyté panství ve Slezsku trvale posiloval, s vědomím, že Jindřich se zcela poddává problémům na pomezí Bavorska a Uher. Císař měl zájem na kladných vztazích s Břetislavem, neboť potřeboval jeho bojovníky. Potyčky mezi Bavy a Uhry, totiž přerostly ve válku. Císař si chtěl podmanit Uhry, avšak „přepjaté vladařské nároky Jindřicha III. tvořily živnou půdu výbušných situací a budily dojem, že bavorské a korutanské pomezí by spolehlivěji zajistily místní rody.“³⁴ Jindřich postupně v Uhrách ztrácel vliv, ale nehodlal se s tím smířit a proto hledal oporu jinde, než v říši a snažil se utlumit spor mezi českým a polským knížetem. Po složitých vyjednáváních, v roce 1054, Jindřich uznal, za poplatek, Kazimírovi hrd Vratislav a jiné hrady (uros Wratizlau e talie civitates), avšak vrchní právo na toto území měly Čechy. Toto rozhodnutí k vřelým česko – polským stykům příliš nepřidalo. „Břetislav si bezprostředně podržel jen malé, ale důležité Holasicko na Opavsku.“³⁵ Ve shodě s říšskou politikou se Břetislav rozhodl vpadnout do Uher. Přesný směr jeho tažení není zcela znám, neboť v průběhu tažení Břetislav v Chrudimi ochořel a stár 53 let tu 10. ledna 1055 umírá. Politika Břetislava I. se postupně vyvíjela. Díky správcovským zkušenostem z Moravy, přebíral vládu v Praze s cílem vyrovnat minulé ztráty a dosáhnout královské koruny. Po střetu s Jindřichem III., však Břetislav změnil politiku a soustředil se na vnitřní stabilizaci moci, ačkoliv spolupráce s císařem mu mohla vynést vyšší – královský titul. „Do kulturních dějin se Břetislav vepsal velkorysým zřízením kapituly ve Staré Boleslavi.“³⁶

Nemanželský původ Břetislava nebyl, v prostředí kde výjimkou nebyli ani ženatí kněží, zásadní překážkou. Přesto si své „místo“ kníže upevnil sňatkem s Juditou ze Schweinfurtu a svůj rod, kterému hrozilo vymření, zajistil pěti syny. Takové to široké potomstvo nebylo ve středověku zcela běžnou věcí, dalo se očekávat, že se i v dalších generacích bude přemyslovská linie dále větvit, s čímž by souvisel problém nástupnictví. Břetislav byl však vládcem prozíravým, bývá považován za tvůrce seniorátního (stařešnického) řádu, nástupnického zákona, podle něhož se měl stát dalším

³⁴ ŽEMLIČKA 2007, 67.

³⁵ ŽEMLIČKA 2007, 67.

³⁶ ŽEMLIČKA 2007, 68.

panovníkem nejstarší a fyzicky způsobilý člen dynastie.³⁷ „Každý z vládnoucího rodu, kdo chtěl dosáhnout obecného uznání, musel projít aklamativním souhlasem „všech Čechů“, aby mohl usednout na pražský kamenný trůn.“³⁸

2.3 Čechy za vlády Spytihněva

Tato zásada byla již jakousi tradicí z 10. století, samotný Břetislav nastoupil na trůn až po rezignaci jeho strýce Jaromíra. Břetislav, vědom si možného roztržštění Čech, rozdělil Moravu na úděly mezi mladší syny Vratislava, Konráda a Otu, nejstaršímu Spytihněvovi připadly Čechy a prostřední syn Jaromír byl přislíben církvi.³⁹ Břetislavovo patriarchální ustanovení, však nevydrželo věčně. „Především Spytihněv II. nesouhlasil se seniorátním zřízením svého otce, spatřoval v něm totiž patrně – nikoliv bez opravdové příčiny – možnost budoucí nestability či dokonce krize“⁴⁰ Spytihněv svou vládu zahájil důkladnou čistkou. Z hradního chrámu byla, bezprostředně po nástupu vyhnána abatyše od sv. Jiří, pocházející z pravděpodobně ze saského rodu, která se kdysi knížete osobně dotkla.⁴¹

Systematicky vypuzoval i další příslušníky německého národa, mimo jiné kněžnu Juditu, manželku zesnulého Břetislava a matku všech jeho dětí, tedy i matku samotného Spytihněva. Kosma dokonce píše: „z rodu německého, se jich našlo, ať bohatých nebo chudých nebo poutníků, kázal najednou do tří dnů vyhostiti ze země české.“⁴² Nelze tuto zprávu brát zcela doslovně, neboť nový panovník ve skutečnosti žádnou protiněmeckou politiku neprováděl, takto zkreslené zprávy nám přináší část starší historiografie, která brala Kosmovu zprávu zcela vážně. „Naopak, vystřídal slovanské mnichy na Sázavě latinským sborem v čele s opatem německého původu, na pražském dvoře zůstala jeho manželka Ida z rodu Wettinů.“⁴³ Spytihněv si vyžádal složit hold od moravských a českých knížat v městě Chrudimi, kteréžto město bylo

³⁷ Srov.: ŽEMLIČKA 2002, 34.

³⁸ ŽEMLIČKA 2002, 34.

³⁹ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 199.

⁴⁰ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 200.

⁴¹ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 201.

⁴² KOSMOVA KRONIKA 2012, 80.

⁴³ ŽEMLIČKA 2007, 82.

hlavní komunikační tepnou mezi Čechy a Moravou, nebo mohla tato volba mít prozaičtější důvod, totiž že zde zemřel kníže Břetislav. Moravští velmoži se však zastavili na českomoravském pomezí a do Čech odmítali vstoupit, pravděpodobně chtěli z nadcházejícího napětí těžit. Spytihněv, však proti nim vytáhl, zajal je a jejich zbroj i s koňmi rozdělil mezi svůj lid, neboť je považoval za své družiníky a tak s nimi i jednal. Snažil se obnovit unitární moravský stát.

Moravu si podřídil a Břetislavův správní celek s moravskými předáky, nahradil svými lidmi z Čech.⁴⁴ „Vážně tím ohrozil koncepční záměr svého otce, který chtěl rozložením vlády mezi své syny zamezit dynastickým rozbrojům.“

Zděděné knížectví chtěl Spytihněv úředně stvrdit a tak pravděpodobně i deklarovat svou nově nabitou moc. V roce 1055 ho Jindřich III. potvrzuje, pravděpodobně i proto, aby si zajistil další pomocnou sílu proti uherské politice. Spytihněv s Jindřichem sympatizoval především ve chvíli, kdy uherský král Ondřej přijímá vyhnance z Čech: bratra Vratislava, který sem prchl kvůli Spytihněvovu vpádu na Moravu, matku Juditu a sázavské mnichy.⁴⁵ „Jenže už příštího roku zemřel římský císař, ani ne čtyřicetiletý Jindřich III.. Patnáct let existující konstelace se rozpadla a všichni – tedy i český kníže - museli začít znovu.“⁴⁶ Následné mocenské přeskupování bylo pro českého knížete spíše nevýhodné. Císařovna regentka Agnes, zápolila s množstvím problémů, takže nakonec pod nátlakem bavorské šlechty, našla smířčí řešení a v září 1058 byl dohodnut mír, který byl zpečetěn zásnubami Ondřejova syna Šalamouna s Juditou, sestrou následujícího císaře Jindřich IV. Zaskočený Spytihněv se jal jednat, smířil se s bratrem Vratislavem, který se v době sváru oženil s uherskou princeznou Adléťou. Vratislavovi bylo vráceno Olomoucko, avšak není jisté, zda došlo k navrácení majetků i bratrům Konrádovi a Otovi. Také v Uhrách došlo ke změnám. Král Ondřej nechal svého syna, ještě před zásnubami korunovat, čímž porušil dohodu s Bratrem Bélou, který byl správcem „třetiny království“, tím arpádovská spolupráce skončila. Béla byl donucen k útěku do Polska, kde se někdy mezi lety 1039-1043 oženil s dcerou polského, tehdy již knížete, Měška II., Ryksou Polskou. Díky podpoře Boleslava II. Smělého (1058-

⁴⁴ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 81.

⁴⁵ ŽEMLIČKA 2007, 81-82.

⁴⁶ ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 202.

1079) vpadl Béla roku 1060 do Uher. Císařovna Agnes poslala uherskému králi Ondřejovi pomoc, která však nebyla dostačující.⁴⁷ „V boji (ve výkladu se prameny liší) byl Ondřej zraněn, na útěku zajat a po několika letech zemřel. Začátkem prosince 1060 se nechal Béla I. (1060-1063) korunovat.“⁴⁸ Spytihněv se bojů v Uhrách neúčastnil, a pokud některé prameny hovoří o české účasti v bojích, pravděpodobně to byl Vratislav. Prestiž říšské politiky, především té východní, Ondřejovým pádem utrpěla, což Spytihněvovi neuniklo. „Aniž by do vztahu k říši a německému královskému dvoru vnášel rušivé prvky, po téměř dvacetileté odmlce (naposledy Břetislavův pokus o pražské arcibiskupství) vstoupil český kníže do přímých jednání s papežem.“⁴⁹ Jeho zájem římská kurie přivítala, neboť znovu ožívala myšlenka, že papež představuje celoevropskou hlavu křesťanské obce, takže pod jeho ochranu spadají nejen knížata ale i jejich země⁵⁰. Spytihněvovi tento nově navázaný styk přinesl plody. Papež Mikuláš udělil knížeti kolem let 1059-1060 privilegium užívat mitru, za kterouž to počtu měl Spytihněv do Říma odvádět ročně 100 hřiven stříbra. Je celkem překvapivé, že se o tomto výsadním právu nezmiňuje Kosmas, pouze vzpomíná: „biskupský kožíšek a sukni kleriků, kterou obléknuv navrch na počátku postu, nosil po celých čtyřicet dní“⁵¹. V tomto období mitru nelze chápat jako ryze církevní prvek. Tím, že panovník mohl nosit tuto část oděvu, dával tím najevo, že ačkoliv není pomazán a korunován, není čistě světskou osobou. „Pod korunou nosili mitru i císařové, byla výrazem toho, že spolu s císařskou korunovací byl císař povyšován na římského patricie.“⁵² Užívání mitry pravděpodobně vychází ze starozákonního citátu „zlatou korunu na jeho mitře“ (coronam auream supra mitram eius, Sírachove 45.14), „mitra alba“ neboli bílá mitra je též zmíněna v korunovačním řádu Sálské dynastie. Během let však užívání mitry ve světském prostředí zaniká, poslední zprávy máme ze 14. století, kdy je biskupská mitra součástí korunovačního řádu kastilských králů. Mitra, udílená z papežovi vůle, sloužila jako specifický znak a upevňovala vztah „oceněných migrantů, ať duchovních

⁴⁷ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 84-85.

⁴⁸ ŽEMLIČKA 2007, 85.

⁴⁹ ŽEMLIČKA 2007, 84.

⁵⁰ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2012, 202.

⁵¹ KOSMOVA KRONIKA, 2012, 107.

⁵² KUTHAN/ŠMIED 2009, 29.

(biskupové, ale i jiní) nebo výjimečně laiků, k apoštolskému stolci.⁵³ Udělení mitry bylo jistě výhodné pro obě strany, neboť Spytihněv si zajistil vazbu k papežství, které postupně začínalo vystupovat z područí Sálců. Není zcela jasné, z jakých okolností Spytihněv mitru využíval. Velmi pravděpodobní však je, že ji užíval především při církevních svátcích, mších, nebo během postního období.⁵⁴ Díky postoupení mitry Spytihněvovi, se česká politika více stabilizovala a pro papežský stolec to byl ukazatel jeho opětovně stoupající autority. Privilegium užívání mitry si nechal schválit i Vratislav II. nejprve Alexandrem II. (1061-1073) a novým papežem Řehořem VII. (1073-1085) si toto privilegium nechal potvrdit, za poplatek sto hřiven stříbra. S bojem o investituru, mezi Řehořem VII. a Jindřichem IV., však právo Vratislava na mitru končí, neboť se ve sváru postavil na královu stranu. Pokud se ovšem Spytihněv II. snažil o dobré styky s papežskou kurií (založení kapituly v Litoměřicích), není jasné, proč vyhnal Sázavské mnichy a nahradil je mnichy německými. Zda byla příčinou slovanská liturgie, či vazby Sázavy k bratru Vratislavovi, zůstává otázkou. Závěr Spytihněvovi vlády byl poměrně klidným, kníže zemřel 28. ledna 1061. Jeho smrt otevřela cestu na stolec Vratislavovi.⁵⁵

2.4

Politická situace Evropy a její odraz v Čechách za vlády Vratislav II.

Vratislav II. byl druhorozeným synem Břetislava I. a Jitky ze Schweinfurtu. Vratislavovo jméno ve staré češtině označovalo „toho, kdo vrací slávu“ a vyjadřovalo tím legitimizující přízeň nebes osobě vládce.⁵⁶ Přesný rok Vratislavova narození není znám, pravděpodobně se narodil ve 30. letech 11. století. Lze tak soudit podle prvního sňatku, ke kterému došlo v polovině 11. století. Ani o Vratislavově dětství nejsou záznamy. Oproti tomu o jeho působení ve funkci knížete a později krále, máme řadu informací z kronik, análů, gest (vyprávění o slavných činech), které vznikaly v Čechách na území Říše Polska a Uher a několika církevních listů.⁵⁷

⁵³ ŽEMLIČKA 2007, 87.

⁵⁴ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 205.

⁵⁵ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 87-89.

⁵⁶ VANÍČEK 2004, 22.

⁵⁷ Srov.: VANÍČEK 2004, 22.

Vratislavův nástup na trůn pravděpodobně nebyl pouze holým faktem. „Tomuto souhlasu zřejmě předcházelo diplomatické vyjednávání o podmínkách vztahů mezi dosavadním knížetem olomouckým a českou politickou elitou.“⁵⁸ Mimo to ihned po svém zvolení musel Vratislav řešit tíživé otázky domácí politické scény a „napravit“ předchozí rozhodnutí z dob Spytihněva.⁵⁹

Olomoucký díl Moravy, který sám dříve spravoval, předal nejmladšímu Otovi, Brněnsko připadlo Konrádovi, Jaromír byl násilím určen pro kněžskou dráhu, Spytihněvův syn Fridrich z nového přerozdělování moci vyšel naprázdno. „Vratislavovo rozhodnutí vybavit mladší bratry vystihovalo v podstatě záměr Břetislavova politického odkazu.“⁶⁰ Pravděpodobně došlo i k menším obměnám řídicí společnosti. Volbu českého knížete uznala i římská říše, třebaže k udělení Čechů v léno Vratislavovi nikdy nedošlo. Pravděpodobně to bylo dáno tím, že se říšská vláda neustále snažila urovnat spory v Uhrách. Vratislav byl s Arpádovci spojen sňatkem s Adlétou, která však roku 1062 umírá. Po její smrti Vratislav pojal za manželku Svatavu, sestru Boleslava Smělého, čímž si zajistil klidnější vztahy s Polskem. Po stabilizaci domácí situace se Vratislav mohl naplno začít věnovat svým politickým plánům, předně obnově moravského arcibiskupství. Morava se během 10. století ocitla pod církevní správou Čech, ale všeobecné povědomí o moravském biskupství nezmizelo.⁶¹ Opětovné zřízení musel povolit pražský biskup Šebíř. Vratislav mu rozdělení biskupství nabídl po Spytihněvově smrti, tedy ještě předtím, než byly moravské údíly přerozděleny mezi jeho bratry.⁶² Zde se názory badatelů rozcházejí, neboť prof. Žemlička tvrdí, že se Vratislav neobrátil na Šebíře, ani na Řím, neboť biskupství jako takové formálně nezaniklo.

Biskup Šebíř měl přerozdělit pražskou diecézi a ztráty, které by tak utrpěla, měly být nahrazeny darem dvanácti bohatých českých vesnic, roční rentou sto hřiven stříbra a přenecháním několika výnosných moravských míst. Pro obnovené biskupství, byl jako sídlo, vybrán kostel sv. Petra v Olomouci, biskupem byl pak jmenován mnich Jan

⁵⁸ VANÍČEK 2004, 56.

⁵⁹ Srov.: VANÍČEK 2004, 56-58.

⁶⁰ VANÍČEK 2004, 58.

⁶¹ Srov.: ŽEMLIČKA 2007 104-111.

⁶² Srov.: VANÍČEK 2004, 58.

(1063-1085) z břevnovského kláštera. Pravděpodobně jedním z důvodů, pro obnovu moravského biskupství, byla Vratislavova snaha oslabit nadcházejícího pražského biskupa Jaromíra a pokus o zřízení dalšího mocného centra na Moravě, které by bylo jakousi prodlouženou rukou pražského dvora, vždyť olomoučtí biskupové byli vybírání z pražské dvorské kaple a volbou i postavením zůstávali závislí na Praze, prý měli i dohlížet na moravská úřední knížata.⁶³ Olomouc tedy nemohla být vybrána náhodně, tvořila jedno z nejsilnějších center na Moravě, už v polovině 10. století, a své postavení si dlouho udržela. „Zatímco Spytihněv se snažil Moravu „vyprázdnit“ (od bratrů, mocných předáků), Vratislav byl s potřebami země lépe obeznámen a nelekal se náročného řešení.“⁶⁴ Biskupství sloužila ke stabilizaci moci i v okolních zemích, avšak není pravděpodobné, že by biskup byl přímou protiváhou k moravským úředníkům.⁶⁵ Po Šebířově smrti v roce 1067, Vratislav plánoval na biskupský stolec dosadit jiného kandidáta, než bratra Jaromíra. Proti jeho návrhu se zvedla vlna nevole. Na Jaromírovu obranu vystoupili bratři Konrád a Ota s několika předáky. Spor se uklidnil, až Jaromírovým ustanovením do funkce v roce 1068, kdy v Mohuči od Jindřicha IV. přijal investituru spolu s novým jménem Gebhard. (Jaromír-Gebhard sice svůj biskupský úřad nezanedbával, ale zároveň s tím se jeho chování lišilo od jeho předchůdců. Pravděpodobně to bylo dáno tím, že byl z rodu vládnoucí dynastie, což mu zřejmě dávalo pocit převahy nad ostatními, zároveň s tím neustále provokoval Vratislava. Kvůli rozmlíškám, se Hrad stal oběma bratrům těsným. Ustoupil panovník, který přesídlil na Vyšehrad a založil zde kapitolu (1070), která měla podléhat přímo Římu.⁶⁶ Toto privilegium bylo umocněno svatopetrským zasvěcením kapitulního chrámu s tím, že kapitulní hodnostář může nosit mitru a sandály, což byl znak, který poukazoval na sepětí s Římem. Vyšehradská kapitula byla Alexandrem II. označena jako „hlava celé provincie“ (caput totius provincie), čímž se řadila k předním církevním centrům v Čechách. Její prestiž stoupla ještě výše, když se zde Vratislav usadil. Spory mezi bratry pokračovaly, Jaromír se nechtěl smířit s tím, že by jeho biskupský úřad nezasahoval až

⁶³ Srov.: VANÍČEK 2004, 59.

⁶⁴ VANÍČEK 2004, 60.

⁶⁵ Srov.: VANÍČEK 2004, 60-63.

⁶⁶ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 212.

na Moravu a usiloval o zrušení této diecéze. Celá situace gradovala, až do roku 1072 kdy Jaromír navštívil Olomouc a nechal biskupa Jana týrat. Vratislav poslal do Říma zmocněnce, který měl celou situaci vyjevit a obžalovat tak násilníka, tento posel byl však v Řezně odhalen, zohaven a poslán na Moravu. Vratislav vyslal další družinu, která již do Říma doputovala. Bylo rozhodnuto, že desátky a statky, o něž se moravské a české biskupství soudilo, budou rozděleny, dokud se celý případ dostatečně neprošetří, na což byla vydána lhůta deseti let.⁶⁷

Spor s bratrem nebyl jediným, který Vratislav musel řešit. Došlo k porušení česko-polských vztahů. Jako jablko sváru, lze označit území Slezska „respektive rozdělení politické vlády a důchodů z této provincie mezi polského a českého vládce.“⁶⁸ Poláci odmítali platit dosavadní tribut za Slezsko a občas došlo i na pohraniční boje. Vratislav tak byl nucen podnikat trestné výpravy na toto území. Jindřich oba panovníky vybídl ke smíru, avšak Boleslav Smělý úmluvy porušoval, císařskému zásahu zamezilo saské povstání. Česko-polské vztahy poskytly Jindřichu IV. dobrou záminku k tomu, aby omezil Boleslavovu politickou aktivitu. „Sebevědomé Polsko, v očích německého dvora vazalsky podřízené říši, se vměšovalo do uherských problémů, zasahovalo do vlády v Kyjevě, porušovalo dohody s Čechy. Boleslav udržoval spojení se vzbouřenými Sasy“⁶⁹ Jindřich IV. Odmítl polskou politiku tolerovat a začal se více sblížovat s Vratislavem, který mohl pozici polského knížete oslabit, díky jeho svazku se Svatavou. Není tedy pravděpodobné, že by toto spojení bylo výsledkem jednorázového ujednání. Jejich vztah jistě posílil i Vratislavova pomoc při výpravě proti Sasům a při Jindřichově vtrhnutí do Míšeňska. Tato pomoc vynesla. Vratislavovi saskou východní marku (zhruba území Dolní Lužice), kterou mu Jindřich IV. udělil v léno.

Zde je třeba připomenout střet papežství a císařství, tedy boj o investituru. “Je vymezen lety 1075-1122, kdy byl „investiturní spor“ ukončen konkordátem wormským císaře Jindřicha V., ale jeho výchozí etapa proběhla v letech 1075-1084, za papeže Řehoře VII. A krále Jindřicha IV., se spoluúčastí nejen českého vládce Vratislava II.,

⁶⁷ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 98-100.

⁶⁸ VANIČEK 2004, 63.

⁶⁹ ŽEMLIČKA 2007, 100.

ale také jeho bratra Jaromíra v nečekaně vysokém úřadu kancléře německého království.⁷⁰

V roce 1069 se ujal vlády Jindřich IV. (1056-1106). Zem byla oslabena, hrozily četné místní konflikty, přední rody se začaly osamostatňovat. Mladý král ihned začal s reorganizací, především saských držav, což u saských velmožů vyvolalo vlnu nepokoje. Nakonec se však, roku 1075 podrobili královým pravidlům. Po uklidnění situace v Sasku, se Jindřichova politika stočila směrem do Itálie a král začal zasahovat do církevních věcí. Na místo milánského arcibiskupa dosadil svého stoupence Gotfrieda. Král narazil na odpor patarie,⁷¹ „lidového náboženského hnutí, které útočilo proti vysokému duchovenstvu a městské šlechtě v Miláně a Lombardii.“⁷² Jindřichovým soupeřem v boji o moc byl Řehoř VII. (1073-1085). Tento muž platil za nejmocnějšího muže kurie, již pontifikátu předešlých papežů Mikuláše II. a Alexandra II.. Řehoř nad moc císaře, který obecně platil za vrchního ochránce spravedlnosti, víry a pravdy, stavěl moc církevní a papežskou. „V duchu svých teokratických idejí již nepovažoval papeže za „pouhého“ náměstka svatého Petra, ale za pozemského zástupce samého Krista.“⁷³ V březnu roku 1075 vydal Řehoř VII. *Dictatus papae* – papežův diktát – ve kterém se prohlásil za jedinou hlavu církve, která smí užívat císařských symbolů, duchovní moc byla nadřazena moci světské, sebe a své legáty zmocnil k vyvazování přísah složených špatnému panovníkovi a co je nejdůležitější, papež je nadřazen císaři a jako takový ho tedy může sesadit. Jindřich, který se cítil ohrožen, zahájil protiútok (v podobě dosazení arcibiskupa a biskupů do Milana, Fermo a Spoletu), kvůli kterému byl v roce 1076 uvalen do klatby, což byl impuls k investiturnímu sporu.

Římská říše se zmítla v boji mezi papežem a králem. Po sporu o arcibiskupský stolec v Miláně, který se stal jakousi roznětkou zápasu, vydal Řehoř VII. výhrůžný dopis adresovaný králi, na který mu přišla přehnaně sebevědomá odpověď. V lednu 1076 byl ve Wormsu německým episkopátem, za podpory shromážděných knížat, papež sesazen. Řehoř byl obviněn, že svůj úřad nezískal právoplatnou cestou, „že je překážkou

⁷⁰ VANIČEK 2004, 76.

⁷¹ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 95.

⁷² ŽEMLIČKA 2007, 95.

⁷³ ŽEMLIČKA 2007, 96.

míru, že chce oloupit krále o jeho práva, zvláště v Itálii⁷⁴ Papež krále proklel a zbavil ho poddané přísahy věrnosti. Králova unáhlenost se brzy projevila. Řehoř budil respekt, a tak hrozba z odnětí královského titulu a snížení významu královské moci, brzy zapůsobila na německé preláty, kteří od Jindřicha postupně odstupovali, až se kolem krále shromáždilo pouze několik biskupů. Jindřich se musel obávat, že by od něj odstoupila i světská knížata, což by mu zasadilo smrtelnou ránu. V porýnském Triburu se opoziční knížata sešla (1076), aby si zvolila svého vzdoro krále. Kandidátem byl Ota z Northeimu a Rudolf z Rheinfeldenu. Rivalita mezi oběma kandidáty však byla taková, že nedošlo ke zvolení ani jednoho. Nicméně Řehoř nežádal přímé sesazení Jindřicha, toužil po jeho pokoření. Jindřich tedy slíbil, že učiní pokání, a na oplátku z něj bude klatba sňata. Byla zde však podmínka, že toto pokání musí být učiněno do roka, jinak bude zvolen nový král. „Současně byl papež vyzván k účasti na příštím říšském sněmu, aby řešil spory mezi králem a knížaty.“⁷⁵ S usneseními, která vzešla z tribunského jednání byl papež spokojen a odmítal návrh, že by si Jindřich přijel pro odpuštění do Říma. Král se i přes tuhou zimu rozhodl překročit Alpy a doputovat tak k papeži. Jeho počínání vyvolalo zmatek a Řehoř se v domnění, že jde o léčku, uchýlil do hradu Canossa, který náležel Matyldě z Tuzsie. Jindřich IV. čekal tři dny na přijetí, a až po přimluvě Matyldy a clunyského opata Huga, byl přijat. Koncem ledna 1077 byla z Jindřicha IV. sňata klatba, za jeho příslibu, že na říšském sněmu se s knížaty podřídí papeži. Ačkoliv je Jindřichova pout' obecně chápána spíš jako symbol pokoření, král se z výsledků své poutě mohl spíš těšit. Pokáním splnil podmínku opoziční strany, takže nic nemohlo zabránit tomu, aby opět usedl na trůn. To si však opozice nechtěla nechat líbit a tak do Forchheimu svolala sněmovní shromáždění, kde byl bez vědomí papeže král sesazen a došlo k volbě Rudolfa z Rheinfeldu. Král ovšem zahájil protiútok a přerozdělil části říše vazalům, kteří s ním sympatizovali. „I když ve vleklé válce získával Jindřich převahu, ujížděl z velkých bitev poražen.“⁷⁶ Dokonce tažení, které proběhlo v lednu 1080 u durynského Flarchheimu a mělo znamenat velký zvrat, se nestalo úspěšným. Papež se zatím se svým počínáním držel zkrátka. Váhal s uznáním

⁷⁴ ŽEMLIČKA 2007, 100.

⁷⁵ ŽEMLIČKA 2007, 102.

⁷⁶ ŽEMLIČKA 2007, 103.

Rudolfa a čekal, až se na něm stanou oba soupeři závislí. Řehoř chtěl do svého područí dostat Itálii, což může deklarovat i to, že v Canosse nazval Jindřicha „králem Němců“ (rex Teutonicorum), nikoliv „králem Římanů“ (rex Romanorum). V Německu tato hra zvedla vlnu nevole a Jindřich požádal zdánlivě nestranného papeže o uvalení klatby na vzdoro krále. Řehoř, popuzen Jindřichovým počínáním, ho opět exkomunikoval, předpovídal mu záhubu a potvrdil Rudolfa jako krále. Oproti tomu byl Řehoř VII. na červnovém sjezdu v Brixenu, Jindřichových sympatizantů a hornoitalských biskupů, zbaven hodnosti a obviněn z těžkých přečinů. Shromáždění jmenovalo novým papežem Klimenta III. (1080-1100), původně Wiberta ravennského arcibiskupa. Jindřich započal válečné tažení proti Durynsku a jemu přilehlých částech Saska. V bitvě u Hohenmölse (1080) sice opět zvítězil Ota z Northeimu, avšak smrt Rudolfa vítězství znehodnotila. Po Rudolfově smrti nebyl Ota jmenován králem, pouze převzal vedení odboje. Novým „králem odboje“ byl jmenován Heřman ze Salmu z lucemburského rodu. O Vánocích roku 1081 jej dokonce v Goslaru korunoval mohučský arcibiskup. Mezitím Jindřich IV. podnikal vpády do Říma, část města se mu povedlo dobýt až v roce 1083. Řehoř se opevnil na Andělském hradě a odmítal jakékoliv ústupky, čekal totiž na pomoc normanského vévody Roberta Guiscarda, který mu však na pomoc přispěchal až roku 1084. Osvobodil Řehoře, avšak ten kýženého výsledku ve svůj prospěch nedosáhl, neboť normanské vojsko Řím zdevastovalo a tak byl Řehoř nucen město opustit. S kruhem věrných kardinálů a biskupů se uchýlil do Salerna, kde spřádal plány na opětovné uchopení moci. Roku 1085 však v Salermu umírá. Vyčerpaná německá opozice, v čele se slábnoucím protikrálem Heřmanem, ztrácela pevnou půdu pod nohama. Jindřich si tudíž na mohučském sněmu (1085) mohl počínat velmi sebevědomě:⁷⁷ „zatímco Řehořovy stoupence z řad německých biskupů sesazoval, věrnému spojenci Vratislavovi udělil královskou hodnost.“⁷⁸ V Jindřichových taženích se česká vojska ukázala jako mimořádně schopná. Za své bojeschopné jednotky, obdržel Vratislav zvláštní vyznamenání v podobě svatomořického kopí, které české vojsko ukořistilo samotnému králi Rudolfovi. Český oddíl podporoval Jindřicha i na jeho

⁷⁷ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 103-104.

⁷⁸ ŽEMLIČKA, 2007 104.

římské jízdě. Jednotce, která čítala 300 mužů, velel Vratislavův syn Břetislav, zatímco samotný kníže hájil královi zájmy v Bavorsku, následně vpadl do Rakous. Čechy, využíval Jindřich IV. jako spolehlivé zázemí. Vztah obou panovníků nebyl typickým vztahem mezi lenním pánem a vazalem, nad to Vratislav lenní hold nikdy nesložil. Tato vazba se neřídila žádným, předem smluveným cílem, kterým se nakonec stala královská koruna. Pojídlem, které spojovalo Jindřicha IV. a Vratislava, byla reálná nutnost. Postupně se vztah stával nevyváženým, ve prospěch českého panovníka, čehož Vratislav II. hodlal náležitě využít k získání královského titulu a aspoň z části „paralyzovat“ bratra Gebharda.⁷⁹ „Když mohučský arcibiskup Sigfried (1060-1084) přešel k opozici, jmenoval Jindřich svým kancléřem Gebharda (1077-1084)“⁸⁰ O moci českého panovníka svědčí také to, že ještě předtím, než na papežský stolec usedl Řehoř VII., snažila se kurie Vratislava naklonit na svou stranu.⁸¹ Jindřich, po svém upevnění moci, přerozděloval územní celky knížatům, které nebyly v opozici. Rovněž Vratislav si chtěl zvětšit svá území, avšak nakonec svou aktivitu zacílil na získání královské koruny. Vratislav nejprve obdržel právo na slavnostech nosit svatomořické kopí a až po Jindřichově římské jízdě, mu bylo Jindřichem, jako císařem, uděleno královské důstojenství. Královská koruna pak byla Vratislavovi slavnostně nasazena na synodu v Mohuči roku 1085. Příštího léta, 15. června 1086, dokončil v Praze celý korunovační akt trevírský arcibiskup Egilbert (1079-1101).⁸² Zdálo se, že Čechy se konečně vyrovnaly Uhrám a Polsku, avšak „strategie císařství ke střední Evropě se změnila natolik, že český královský titul měl jinou náplň nežli tituly z přelomu tisíciletí.“⁸³ Sálské císařství vnímalo Vratislavovu korunovaci pouze jako akt vyznamenání. Polsko bylo označováno jako království, ať v čele státu stál král či kníže, korunovace uherského Štěpána měla ještě hlubší účinek, oproti tomu Vratislavova koruna patřila pouze jemu, nikoliv celému státu. Jindřich navíc chápal východní oblast Evropy jako prostor, který je mít potřeba pod neustálým dohledem. Prostředkem, k tomu stvořeným

⁷⁹ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 214.

⁸⁰ ŽEMLIČKA 2007, 106.

⁸¹ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 214.

⁸² Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 106-107.

⁸³ ŽEMLIČKA 2007, 107.

se zdály být lenní sliby.⁸⁴ „Přes pokusy dosáhnout nad Arpádovci faktické i lenní nadřazenosti (1045, 1063) Uhry říšské patronaci unikly. Rovněž Polsko, třebaže v pojetí císařského dvora nepřestalo být vazalsky závislé, se nakonec ubránilo. Čechy byly však zranitelnější a hru vnucovanou říši musely přijmout.“⁸⁵ Není zcela jasné, proč byl Vratislav korunován i na polského krále, neboť tento krok byl zcela v rozporu se sálskou politikou, která se spíše zaměřovala na rozdělování, než stmelování východních království a knížectví. „Hodnost polského krále udělená českému panovníkovi mohla vyjadřovat protest říše proti tomu, že některá polská knížata, počínaje Boleslavem Chrabrým (vládl od roku 922), nedbala lenních nároků říše na Polsko a nechala se korunovat královskou korunou.“⁸⁶ Je také pravděpodobné, že mohučská korunovace přebrala Břetislavovy myšlenky o přenesení politického centra někdejšího západoslovanského celku, Sclavinie, do Čech.⁸⁷ „Vratislav si však mohl být vědom realitou svou svébytných státních útvarů, Polska a Čech, takže se prý pokoušel zachovat myšlenku Sclavinie alespoň v symbolické rovině.“⁸⁸ Vratislavova politika, však nekoresponduje s politikou Sálců. Pravděpodobné tak je, že německý dvůr nepřikládal užívání českého a polského královského titulu takový důraz, než jak tomu bylo v Praze. Vratislav ovládal území Malopolska, ke kterému náleželo království Boleslava smělého, takže si český král mohl činit vrchní práva k Polsku. Pravděpodobně s tím souviselo císařské potvrzení „původních hranic“ pražského biskupství, které za dob Vojtěcha mělo sahát až ke krakovskému hradu. Nově nabitý územní celek vycházel vstříc Gebhardovi, avšak Vratislavovi tuto hořkost v ústech mohl příjemnit pocit, že konfirmační listina mu otevřela brány na sever. Česko-polská korunovace pomalu završila spolupráci obou vladařů, když si Jindřich IV. po návratu z římské jízdy stabilizoval moc a Vratislavova podpora již ztrácela význam. Český král sice císaři ještě pomohl při vpádu do Míšeňska a Durynska na podzim roku 1087, ale tím zprávy o této spolupráci končí.

⁸⁴ Srov.: ŽEMLIČKA 107.

⁸⁵ ŽEMLIČKA 2007, 107.

⁸⁶ Srov.: ČECHURA/PECHAR/TŘEŠTÍK 2001, 215.

⁸⁷ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 108.

⁸⁸ ŽEMLIČKA 2007, 108.

Vratislav se tak mohl věnovat domácí politice, jejíž cílem bylo spojit Čechy a Moravu v jeden ucelený stát s jedním panovníkem v čele. Moravu ovšem spravovali jeho bratři Konrád a Ota, kteří se občas spojili i s bratrem Jaromírem-Gebhardem, jejichž společný vzdor mířil ku Praze. Gebhard se snažil čím dál více vymanit z Vratislavova vlivu, požadoval pro své biskupství stejný územní celek jako za episkopátu Vojtěcha, o čemž hovořila mohučská listina. Zahrával si i s politikou tvrzením, že přijal investituru od vzdorocísaře, takže je mu tedy podřízen.⁸⁹ „A jelikož jen biskup měl právo ozdobit krále odznaky jeho vysokého důstojenství, nemohl ješitný Vratislav svých výsad plně využívat.“⁹⁰ Po smrti bratra Oty (1087) se Vratislav ujal Olomoucka a na biskupský stolec dosadil královského kaplana Vecela (1089), což ovšem Gebharda rozlítlo a vydal se do Říma za Klímenem III. domáhat svých práv z mohučské listiny. Koncem června 1090 však v podunajské Ostřihomi umírá. Jeho smrtí se Vratislavovi otevřel nový prostor. Novým biskupem se stal Kosmas, „kráčeující v šebířovské tradici „poslušných“ biskupů.“⁹¹ Vratislavův tlak na Moravě se stupňoval, bez ohledu na rodinu bratra Oty, postoupil Olomoucko svému synovi Boleslavovi a Konráda chtěl prý vypudit ze země. Pravděpodobně ho k takovýmto krokům vedl Břetislavův seniorátní princip, neboť po své smrti by na knížecí stolec nastoupil bratr Konrád. Vratislav měl pět synů a pouze Břetislav by, po smrti otce, dostal Hradecko. Ostatní synové neměli větší naděje na získání pražského trůnu. Pravděpodobně z těchto důvodů se Vratislav rozhodl vylepšit nástupnický systém a ze seniorátního principu měla na vrch získat užší rodina daného vládce a to i na úkor ostatních rodin. Toto rozhodnutí však komplikoval vztah k prvorozenému synu, Svatava totiž před králem upřednostňovala své syny. Dlouhá Vratislavova vláda oddalovala nejen nástup Břetislava na trůn, ale vyvolávala i generační napětí.⁹² „Narušila se cyklická výměna vládní garnitury, která za běžných okolností provázela každou změnu na trůně.“⁹³ Napětí mezi otcem a synem postupně vrcholilo. Vratislav se smířil s Konrádem a nechal ho potvrdit jako následníka trůnu, pravděpodobně i vůli tomu, že mezitím zemřel syn Boleslava s nimž měl velké plány.

⁸⁹ ŽEMLIČKA 2007, 110-111.

⁹⁰ ŽEMLIČKA 2007, 111.

⁹¹ ŽEMLIČKA 2007, 111.

⁹² Srov.: ŽEMLIČKA 2007 112.

⁹³ ŽEMLIČKA 2007, 112.

Tato situace ovšem rozlítla Břetislava a rozhodl se vytáhnout ku Praze, kterou se mu však nepodařilo dobýt. Spolu se svou družinou, nespolehaje se na milost otce, odtáhl i Břetislav do Uher. Vratislav umírá 14. ledna 1092 na následky pádu z koně. Byl pochován v kapitulní síni pražského Vyšehradu.⁹⁴

2.5. Počátky křesťanství v Čechách

Základem české raně středověké kultury je jakási křesťansko-pohanská víra. Zápas mezi pohanským náboženstvím a pozvolna se šířícím křesťanstvím. O tomto zápasu nemáme podrobnější záznamy, rozhodně je však nutné s ním počítat. „Vždyť teprve tzv. druhá vlna christianizace české společnosti ve 13. století přinesla plné počestění obyvatel Čech,⁹⁵ a s tím související dotváření církevních institucí, především farností. Křesťanství na území Čech a Moravy začalo pronikat již v 8. století za pomoci bavorských mnichů, díky kterým Čechy začaly správně podléhat pod řezenskou kapitolu. Usnesení Karla Velikého z roku 803 naléhalo na christianizaci zemí ve východní části Evropy, neboť právě církve zaručovala pevnější vazby nových národů vůči říši.⁹⁶ Misie k nám byly vysílány z řezenské kapituly sv. Emmrama, je vysoce pravděpodobné že již tito první misionáři používali slovanský jazyk, neboť se v klášterní kapitule dochovaly tzv. Frizinské památky „pontifikál se zpovědní modlitbou, zpovědní homilií a zpovědní formulí v staroslověnském jazyce.“⁹⁷ Čechy byly k Řeznu vázány i tím, že Boleslav I. poslal do kláštera sv. Emmrama svého syna Strachkvasa a ke kanoniskám v Obermünsteru dceru Mladu, která byla později blahořečena.⁹⁸ Další zmínka o šíření křesťanství pochází z fuldských análů, kdy se k 13. lednu 845 píše o křtu českých knížat a jejich lidu. K roku 872 je v pramenech vzpomenut křest knížete Bořivoje, který se přijetím křesťanství snažil upevnit svou politickou moc. Zpráva o Bořivojově křtu je uvedena v Kristiánově legendě, kde je mimo jiné i zmínka o tom, že Bořivoj do Čech přivedl kněze Kaicha, který pak působil

⁹⁴ Srov.: ŽEMLIČKA 2007, 112.

⁹⁵ SOMMER 2001, 14.

⁹⁶ Srov.: SOMMER 2001, 15.

⁹⁷ ZESCHICK 2007, 14.

⁹⁸ Srov.: KUBÍN 2011, 151-160.

na Levém Hradci, kde stál kostel zasvěcený sv. Klimentovi.⁹⁹ J. Cibulka ovšem dokázal, že Kristiánovo líčení vychází z církevních pramenů, především z řezenské příručky *Ratio de cathecizandis rudibus*, která sloužila jako jakási příručka pro misionáře a byla vedena v duchu iroskotské misijní tradice. Není tedy zcela jisté, zda úsek o Bořivojově křtu, není pouze znalost misijní praxe pocházející z řezenského prostředí.¹⁰⁰ Vliv řezenských benediktinů znatelně zeslábl, když bylo v Praze zřízeno biskupství (973), které podléhalo Mohuči. Vznik samostatného biskupství vytvořil vhodné podmínky i pro vznik samostatných klášterů. „V souvislosti se založením biskupství vzniká jako první klášter v Čechách ženské benediktinské opatství při už existujícím kolegiátním kostele svatého Jiří na Pražském hradě.“¹⁰¹ Abatyší tohoto kláštera se stala již výše zmíněná Mlada, která se roku 967 odebrala do Říma, aby zde prosila o založení biskupství v Čechách. Souhlas Jana XIII. byl vydán, až roku 972, neboť do té doby se Mlada v Římě připravovala na své budoucí poslání. Rok založení kláštera se tak obvykle datuje rokem 973. Až o 20 let později, v roce 993, byl založen první mužský klášter na Břevnově. Tento klášter byl založen díky druhému pražskému biskupu, sv. Vojtěchovi. Ten se po zklamání z Čech usídlil v římském kostele svatých Bonifacia a Alexia na Aventinu. Předmětem jeho zklamání bylo již výše zmíněné neúplné přijetí křesťanství. Lid nebyl ochoten akceptovat monogamii, svěcení neděle, respektovat kostelní azyl, tedy základní křesťanské principy promítnuté do denního života. Navíc ještě v této době, jak uvádí Kristiánova legenda, se pěstovali pohanské rituály. V legendě je dokonce uvedeno, že sám sv. Václav bořil „fana profanum“ tedy svatyně pohanů.¹⁰² Svatý Vojtěch se na naléhání arcibiskupa mohučského vrátil v roce 992 do Prahy, vzal si s sebou i 12 mnichů z kláštera, ve kterém pobýval, aby pro ně spolu s Boleslavem II. založili výše zmíněné opatství, jejímž prvním opatem se stal Anastáz. Již po šesti letech, tedy v roce 999, vznikl druhý český mužský klášter na Ostrově. Byl zbudován na skalnatém ostrově a dle toho i nazýván „Svatý Jan na Ostrově“, neboť klášterní kostel tam vystavený byl zasvěcen sv. Janu Křtiteli. Také v tomto klášteře

⁹⁹ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 46.

¹⁰⁰ Srov.: SOMMER 2001, 19.

¹⁰¹ ZESCHICK 2007, 15.

¹⁰² Srov.: SOMMER 2001, 17.

pobývali mniši z ciziny, konkrétně z podunajského kláštera v Niederaltaichu. Třetí mužský klášter, spjatý se jménem sv. Prokopa, má však jiný charakter. Prokop sloužil mše dle slovanské liturgie, byl ženat a měl syna. Sv. Prokop odešel do ústraní k řece Sázavě, kde na něj při lovu narazil kníže Oldřich. Tento kníže ho přijal jako svého duchovního otce, věnoval mu půdu a pobídl ho, aby zde vytvořil klášter. Později ho kníže Břetislav I. dosadil do opatského úřadu. „V klášteře byla zachována Řehole Benediktova a liturgie římského ritu, ale v jazyce slovanském.“¹⁰³ Kvůli právě počínajícímu velkému schizmatu (1054) se sázavští mniši ocitli v podezření z hereze. Kníže Svyatopluk II. slovanské mnichy vyhnal a do Sázavy dosadil mnichy německé. Po jeho smrti se ovšem slovanská liturgie do kláštera vrátila a byla zde pěstována, až do roku 1096, kdy slovanští mniši museli Sázavu opustit navždy a klášter převzali břevnovští benediktini. V souvislosti s knížetem Břetislavem je třeba zmínit jeho snahu o prostup křesťanství mezi lid. O což se kníže zasadil tím, že nad hnězdenským hrobem sv. Vojtěcha pronesl řeč, v níž zakazoval pohanské rituály, smilstvo a praxi potratů, dokonce pohřby v polích nebo lesích, naopak nabádal k prosazení principů monogamie.¹⁰⁴ „Důležitá je dvojí zmínka o božím soudu žhavým železem nebo vodou, tedy ordálu, který církev o dvě století později zakazovala, nesporně jako rudiment předkřesťanského myšlení.“¹⁰⁵ Břetislav I. tak pokračoval v myšlenkách sv. Vojtěcha a velmi pravděpodobně mu tyto zákony měli i ulehčit sjednocení knížectví.

Křesťanství změnilo nejen dosavadní řád společnosti, ale souvisela s ním i změna prostor a objektů. Dosavadní místa pro uctívání starých kultů zmizela, a nahradily je nové sakrální stavby. Nejstarší známé kostely vznikaly při přemyslovských hradištích, díky čemuž lze opět zkoumat sjednocovací proces.¹⁰⁶ Dalším zajímavým zjištěním v souvislosti se sakrální architekturou, je to, že se „přemyslovské a slavníkovské stavebnictví orientovalo na odlišné stavební typy chrámů: přemyslovské rotundy a slavníkovské podélné kostely.“¹⁰⁷ Dalším rozdílem, těchto dvou rodů je také to, že Přemyslovci v chrámech pohřbívali, kdežto Slavníkovci pravděpodobně

¹⁰³ ZEISCHICK 2007, 19.

¹⁰⁴ Srov.: SOMMER 2001, 14.

¹⁰⁵ SOMMER 2001, 14.

¹⁰⁶ Srov.: SOMMER 2001, 21.

¹⁰⁷ SOMMER 2001, 22.

dodržovali výnos z tribunské synody (895), ve které se zakazovalo pohřbívání v chrámech.

Chrámky vznikaly především dřevěné, kromě významných kamenných kostelů, avšak byl jich nedostatek. To velmi pravděpodobně vedlo k tomu, že mše byly slouženy v soukromých domech. Tento nešvar se církev marně snažila vymýtit v celé Evropě. K takovýmto závěrům nás vedou zprávy z legend Fuit in provincia Bohemorum, Kristiána a zpráva z Homiliáře opatovického, podobné zákazy se navíc objevují v řadě západních penitenciářů.¹⁰⁸

S křesťanstvím je u nás již od počátku spjata benediktinská řehole. Ačkoliv první kláštery, jak je již zmíněno výše, vznikaly až v 10. století benediktinští mniši na našem území působili již dříve v rámci řezenských misií. Benediktinská řehole má kořeny již v 6. století.¹⁰⁹ „Svatý Benedikt patrně počítal s tím, že podle jeho Klášterní řehole by bylo možné žít i v jiných klášteřích, ale „řád“ nezakládal.“¹¹⁰ Benediktini tak striktně vzato, nemají vlastní řád, pouze svou řeholi. V době Karla Velikého se benediktinská řehole – řád stala vzorem pro reformu tehdejších říšských klášterů. První řádový dům založil sv. Benedikt v roce 529 na Montecassinu, hoře nacházející se asi 140 km jižně od Říma. Benedikt pro tento řádový dům sepsal Klášterní řeholi o 73 člancích, v nichž zformuloval základní principy mnišského soužití. „Šlo o společný život komunity v klášteře fungujícím jako dokonalá Boží dílna a umožňujícím spojení fyzické práce a modlitby.“ Benediktinství je založeno na pluralitě, poslušnosti opatovi a na „stabilitas loci“ tedy na stálosti místa, zachování osobní chudoby a mravní čistoty.¹¹¹ V jednom z článků Řehole je popsána ideální krajina, pro stavbu kláštera. Ta by měla být taková, aby bylo možné vystavět co nejvíce hospodářských zařízení, díky kterým by byl klášter samostatný, a mniši tak nebyli rozptylováni okolním světem. Je zajímavé, že ani jeden z článků se nevěnuje ideální podobě konventních budov. V tomto ohledu se v době karolinské renesance stal mimořádně významným klášter St. Gallen, kde v roce 820 vznikl ideální plán benediktinského konventu. V něm je popsáno na čtyřicet budov

¹⁰⁸ Srov.: SOMMER 2001, 22.

¹⁰⁹ Srov.: FOLTÝN 2014, 18-19.

¹¹⁰ ZESCHICK 2007, 41.

¹¹¹ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 5.

sloužících duchovní i světské potřebě.¹¹² Klášter býval vždy podobně uspořádán, jeho jádrem byl kostel, k němuž se pojila klauzura - obydlí mnichů, v areálu bývalo opatství a řada dalších budov, ať už sakrálních či hospodářských, díky kterým klášter mohl fungovat jako samostatná jednotka. Pro České země měla mimořádný význam lotrinská reformní větev, tedy Trevír, Řezno a klášter v Neideraltaichu. Z těchto míst do Čech přicházeli mniši, kteří nejen šířili víru, ale podíleli se i na budování státu, pomáhali s kultivací krajiny a na vytváření domácí křesťanské kultury. Jak je již zmíněno výše, prvním českým mužským klášteřem se v roce 993 stal Břevnov.¹¹³

2.6 První století Sázavského kláštera

Jednoduchý dřevěný klášter vznikl ve 30. letech 11. století a jeho jádro se rozprostíralo přibližně ve středu dnešní stavby. První dřevěný kostel, zasvěcený Panně Marii a sv. Janu Křtiteli nebyl zatím nalezen. „Schéma tohoto prvního konventu vycházelo ze základních postulátů řehole sv. Benedikta, že totiž benediktinský klášter představuje promyšlený systém Boží dílny, jejíž osou je konventní chrám, po jehož jižní straně stojí obydlí mnichů.“¹¹⁴ Pro duchovní správu laiků, kteří si svou osadu vytvořili na severním okraji kláštera, vznikl kostel sv. Kříže, který byl vysvěcen roku 1070. „Pravidelnost a vyváženost půdorysu kostela sv. Kříže, poměrně malá šíře velmi pečlivě provedeného obvodového zdiva, vyvolává představu centrálně řešené stavby s převýšeným středním prostorem osvětleným okny v apsidách a v horní části střední prostory.“¹¹⁵ Vnitřní prostor byl postaven na čtverhranném základě, k němuž náležely oblé apsidy. Tento tetrakonchalní (čtyřapsidální půdorys) kostel sloužil jako kostel hřbitovní, pro klášter a přilehlou osadu.¹¹⁶ Vzorem těchto staveb byl kostel Anastasis, chrám Božího hrobu v Jerusalemě. Sázavští mniši se pravděpodobně s takto architektonicky řešeným kostelem setkali při svém nedobrovolném pobytu v Uhrách. Tetrakonchalní stavby byly spojovány se symbolikou dvojího zmrtvýchvstání, tělesného

¹¹²KUTHAN 2014, 8-9.

¹¹³Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 5.

¹¹⁴ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 15.

¹¹⁵REICHERTOVÁ 1988, 213.

¹¹⁶Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 216.

při posledním soudu a duchovního při křtu. Proto byly většinou učeny pro pohřební účely, jako kostel Sázavský, či ke křtu.¹¹⁷

V roce 1095, v době správy opata Božetěcha, byl vysvěcen nový kamenný konventní kostel, který byl, i s kryptou ve které byl pochován sv. Prokop, orientovaný k východu.¹¹⁸ Pravděpodobně šlo o baziliku, která byla stavěna ze středu původního dřevěného konventu. V Letopisu mnicha sázavského je uvedeno, že tento chrám disponoval kryptou a zvony. Logicky tedy vyplývá, že tento chrám musel mít, alespoň jednu věž. „Je zřejmé, že v době svěcení byla dokončena jenom východní část baziliky, věže proto nevznikly na západní straně chrámu, ale je nutné hledat je na jeho opačné, východní straně.“¹¹⁹ Ve středověku byl tento „etapovitý“ postup stavby zcela běžnou praxí. Další rozvoj kláštera opat Božetěch za svého působení nestihl, neboť byl krátce po vysvěcení kostela z úřadu sesazen a s celým konventem vyhnán. Vedle kostel stál jednoduchý, dřevěný konvent. Tento mnišský příbytek byl vybudován starou domácí technikou s půdorysem, jenž je dán benediktinským stavebním schématem.¹²⁰ „V zásadě jde o stavení se třemi nebo čtyřmi rameny, která leží po obvodu čtvercového rajského dvora. Rajský dvůr může na čtvrté straně uzavírat stavba konventního kostela nebo rameno konventního stavení vložené mezi rajský dvůr a kostel.“¹²¹ Podobně řešené konventy nalezneme v Německu v kláštorech v Chiemsee, Augsburgu nebo v Reichenau. Sázavský klášter je tedy zajímavým dokladem o rozporuplném prostředí nejstarší českých klášterních center, v jejichž často velmi primitivních podmínkách vznikaly nádherné výtvořky soudobého umění. Archeologický průzkum, který odkryl zbytky dřevěné zástavby z dob počátků kláštera, ukázal, že před východním průčelím dnešní fary stávala prelatura (sídlo opata) vybudovaná v souladu s řeholí mimo klausuru. Je zde i předpoklad, že již před románskou přestavbou, se v areálu kláštera nacházel špitál zasvěcený sv. Janu Křtiteli, avšak poprvé je zmíněn až v roce 1132 v Letopise mnicha sázavského.¹²² „Špitály jako útulky pro poutníky byly u klášterů

¹¹⁷ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 19.

¹¹⁸ KUTHAN 2014, 241.

¹¹⁹ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 15.

¹²⁰ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 15.

¹²¹ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 17.

¹²² Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 17.

stavěny proto, že pohostinství patřilo k nejdůležitějším řeholním příkazům benediktinů.¹²³ Ke klášteru také nepochybně náleželo i několik výrobních a hospodářských stavení, které ovšem zatím nelze lokalizovat. Ve Vitě minor se dokonce hovoří o tom, že v klášterním areálu stávaly i příbytky sester, pro které byla pravděpodobně určena tribuna v Děthardově kostelní dostavbě. Na okraji kláštera rovněž stávaly poustevnické příbytky. Na severním okraji kláštera stávalo laické sídliště. Byly to jednoduché dřevěné kůlové a roubené budovy pro laiky pracující na klášterních pozemcích. Přilehlá laická osada není ničím výjimečným, podobné existovaly v blízkosti všech benediktinských konventů.¹²⁴ „Z primitivních příbytků těchto laiků se zachovaly jenom otisky v terénu, zbytky dřevěné konstrukce, zlomky ohnišť a podlah a malé zbytky vybavení interiéru.“¹²⁵ K tomuto sídlišti patřil kostel výše zmíněný tetrakonchální kostel sv. Kříže

¹²³ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 1.

¹²⁴ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 1.

¹²⁵ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 1.

3. Klášter za opata Dětharda a Silvestra

Po vyhnání opata Božetěcha byl na jeho místo jmenován Břetislavem II. břevnovský probošt Děthard (1097). Vyhnání mniši s sebou odnesli mnohé z vybavení kláštera. Mnich sázavský ve svém letopisu vypráví, že Děthard s velkou námahou, za pomoci knížete Břetislava II., uvedl klášter do pořádku. Mnich se dokonce zmiňuje o tom, že Děthard nechal klášter pokrýt taškami, a prý jej povznesl i jinak. Předpokládalo se, že se jednalo pouze o opravy, avšak Děthard spravoval klášter po dlouhou dobu (Mnich sázavský uvádí bezmála 38 let) a proto měl s nejvyšší pravděpodobností čas i na novostavbu. „Dokončil rozestavěný chrám. Vybuďoval jednolodí, které navázalo na Božetěchův východní závěr s chórovými kaplemi a věžemi. Chórové kaple zůstaly vysunuty jako jakási příčná loď (po jejím severním boku vznikla ještě další boční kaple).¹²⁶ Je možné, že tyto kaple s oltáři sv. Martina a sv. Štěpána (vysvěceno 1095), vznikly ještě za vlády opata Božetěcha. Svědčila by pro to zmínka z Letopisu mnicha sázavského, který praví, že až k nim dovedl Božetěch svůj chrám. Tento chrám stával osamocen. Dokládá to fakt, že roh kostelní lodě byl zpevněn dvěma opěráky. Ty by byly zbytečné, pokud by na kostel navazovaly další budovy. Další průzkumy odhalily fakt, že v západním jednolodní byla tribuna, o čemž svědčí dva nalezené pilíře. Lze tedy říci, že nejstarší kamenný konventní chrám, vznikl za opatů Božetěcha a Dětharda.¹²⁷ Je třeba i zmínit poznámku ve Vitě minor, kde se píše, že v tento čas byly na Sázavě přítomny i řeholní sestry. Klášter by tak byl dvojitý a výše zmíněná tribuna by sloužila ženskému konventu.¹²⁸

„V roce 1134 nastoupil na sázavský opatský trůn Silvestr, schopný vládce, organizátor a stavebník.“¹²⁹ Tento opat, který byl v letech 1139-1140 pražským biskupem, budoval až do své smrti v roce 1161 Sázavský klášter v románském slohu. Kamenný klášter obsahoval všechny klasické části klauzury benediktinského řádu – okolo rajského dvora ambit se třemi křídly klausurních stavení. Ve východním křídle vznikla kapitulní síň a dormitář. V jižním křídle se pak nacházelo refektorium (jídlna)

¹²⁶ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 17.

¹²⁷ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 17.

¹²⁸ Srov.: KUTHAN 2014, 242.

¹²⁹ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 19.

s kuchyní. Pro zásobárnu (cellarium) pak byla nejspíše určena západní část klausury. Kamenná prelatura se nacházela pravděpodobně v západní části klášteru a přiléhala k ní mariánská kaple, v přilehlých místech, nebo v jižní části pak stával špitál. V samém středu klášteru stála trojlodní bazilika. Celý konvent byl obehnan zdi, za níž se nacházela řada hospodářských budov se sídlištěm laiků. Takto seskupený románský klášter, zůstal ve své podobě, až do 13. století.¹³⁰ Hlavní přestavby probíhaly právě za opata Silvestra. „Autor sázavské kroniky s velkou pozorností sleduje jeho kariéru, a to od roku 1116, kdy byl Silvestr vysvěcen na kněze.“¹³¹ Silvestr do sázavského kláštera vstoupil v roce 1123, v roce 1125 zde složil sliby slavné a stal se mnichem, posléze pověřený funkcí děkana. Do funkce převora byl ustanoven v roce 1131, v témže roce se vydal na pouť do Říma. Po smrti opata Dětharda (18. 12. 1133) byl Silvestr zvolen 23. dubna novým opatem. Svůj úřad vykonával, až do své smrti 10. února 1161, tedy 28 let, pouze s jednou malou pauzou, neboť ho papežský legát Guidone v roce 1144 z funkce opata na krátký čas sesadil. V letech 1131-1137 vykonával spolu s olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem cestu do Jerusaléma.¹³²

Opat Silvestr také krátce pobyl na pražském biskupském stolci (1139-1140), avšak ještě před složením biskupského slibu, od funkce odstoupil.¹³³ K nejdůležitějším počínům, tohoto opata, však patří velkolepá přestavba kláštera. V Letopise mnicha sázavského je uvedeno, že k vysvěcení kaple Panny Marie došlo v roce 1146. Výmalba konventního chrámu, dostavba zdi s oblouky, které vedly od středu kostela (od oltářů sv. Štěpána a Martina) a novostavba klášterní budovy již datovány nejsou. Zajímavé jsou dlaždice, které jsou tzv. vyšehradského typu, tedy šestiúhelníkové s motivy gryfa, sfingy a císaře Nerona. Tyto motivy jsou tradičně vykládány jako motivy zla, které má křesťan pošlapat. Podobný typ dlaždic je znám především z pražského Vyšehradu, odsud jejich název.¹³⁴ „V datování dlaždic se badatelé rozcházejí- někteří je datují do poslední třetiny 11. století, jiní až do 12. století. Jisté je, že dlaždice ze Sázavy a

¹³⁰ Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 19.

¹³¹ ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 19.

¹³² Srov.: ROYT/SOMMER/STECKER 2013, 19.

¹³³ FRIND 1873, 34-35.

¹³⁴ Srov.: HENDRYCHOVÁ, 2012, nepag.

Vyšehradu vznikly ve stejném časovém úseku- jsou totiž vyrobeny z totožné formy.¹³⁵ Románská přestavba přeměnila stávající klášter k nepoznání. Původní dřevěné budovy nahradily kamenné, které dokazovaly vyspělost domácí románské monumentální architektury a kultury. Románská podoba klášterišť (viz. Prvních sto let sázavského kláštera) byla na dlouhou dobu jeho definitivní podobou. K zásadním změnám došlo, až na přelomu 13. a 14. století., kdy došlo ke gotické přestavbě.¹³⁶

3.2 kulturní vliv kláštera na okolí

Sázavská huť měla nepochybně vliv i na okolní prostředí. Z mnohých památek v okolí je třeba zmínit kostel sv. Jakuba v Rovné u Stříbrné Skalice. První zprávy o tomto kostele pocházejí z poloviny 12. století, tedy ještě z doby úřadu opata Silvestra. Tento kostel vyniká unikátní malířskou výzdobou, která je jen o něco mladší než výzdoba znojenské rotundy sv. Kateřiny. Ikonografický program kostela měl znázorňovat nebeský Jerusalém, který byl personifikován interiérem stavby, kontrastem mu pak měl být vnější svět plný nástrah a nečistých sil.¹³⁷ „Věřícím tak byla názorně ukázána cesta ke spáse skrze Boha - zastoupeného na Zemi církví -, jehož království je zde personifikováno kostelem.“¹³⁸ Další cyklus fresek byl pravděpodobně již vytvořen za opata Reginharda z Met. Na stěnách je v horizontálních pásích zachycen christologický cyklus a legendy o světcích, jednotlivé scény člení ornamentální dekor. Vyobrazena je i legenda o sv. Jakubovi, jehož kult byl do Českých zemí, přinesli benedikтинští mniši a svědčí o vyspělém duchovním prostředí v Sázavském klášteře. Vazbu na Sázavský klášter by potvrzovala i freska, která má dle mnoha interpretací zobrazovat sv. Prokopa, kterak vyhání demony. V apsidě jsou soustředěny výtvarně nejhodnotnější malby. Kristus je představován jako světlo, což má základ v citátu z Izaiáše („60,2: A to světlo v temnostech svítí, ale temnosti jej neobsáhly.“) Výzdoba nepochybně vychází i ze Zjevení Janova a to především ve zpracování nebeského Jerusaléma.¹³⁹ „Učedníci se zde poněkud natáčejí ke svému pánu a jemu směřují

¹³⁵ HENDRYCHOVÁ 2012, nepag.

¹³⁶ Srov.: ROYT/SOMMER, STECKER, 2013, 22.

¹³⁷ Srov.: ŠMIED 2013a 23.

¹³⁸ ŠMIED 2013a 24.

¹³⁹ ŠMIED 2013a 24.

vstřícná (přímluvná) gesta svých rukou. Přestože jsou postavy izolovány v jednotlivých polích arkády, jejich postoj směřuje k ústřední postavě Ježíše. Ta je umístěna nad oknem, průhledem do nebes a ukazatelem cesty ke spáse a posmrtnému vykoupení.¹⁴⁰ V konše apsidy se pak nachází monumentální závěr celé výzdoby kostela, neboť je zde vyobrazena „Maiestas Domini“, tedy fragment žehnajícího Krista v mandorle. Neméně zajímavá je i vnější výzdoba kostela. Na jeho severní straně jsou dochovány kamenné reliéfy fantaskních zvířat, které svým pojetím a ikonografií poukazují na činnost sázavské huti. Dnes lze identifikovat pouze některé. „Dominantní je lev ve vysokém reliéfu, který se na portálech v románském tvarosloví objevuje poměrně běžně, byť ve střední Evropě většinou o něco později.“¹⁴¹ Lze však předpokládat, že zde byla vyobrazena řada monster, která jakoby bránila vstupu do království nebeského. Takováto vyobrazení, jsou v benediktinském umění poměrně častou záležitostí.¹⁴² Oproti tomu jsou zde s nejvyšší pravděpodobností zobrazena zvířata, jako například lev či slon, který byl ve středověku symbolem pro správný směr cesty, jež bylo hodno následovat. Zvířata tak stála na stráž, nečistým silám tak znemožnit vstup do chrámu Páně, ale zároveň měla věřícím ukazovat správný směr na cestě ke spáse.¹⁴³ Velmi často se v souvislosti s těmito kamennými reliéfy hovoří i o řezenském kostelu sv. Jakuba Většího, neboť některé reliéfy jsou si typologicky velmi podobné. Je zde i vysoká pravděpodobnost, že na kostele pracovala část řezenské huti. Není nepravděpodobné, že se řezenská huť podílela i přestavbě Sázavského kláštera na počátku 12. století.¹⁴⁴

¹⁴⁰ ŠMIED 2013a, 24.

¹⁴¹ ŠMIED 2013b, 186.

¹⁴² Srov.: ŠMIED 2013b, 186.

¹⁴³ Srov.: ŠMIED 2013b, 186.

¹⁴⁴ Srov.: ŠMIED 2014, 24.

4. Svatý Prokop a jeho slovanský klášter na Sázavě

Hlavními informačními prameny o životě sv. Prokopa a Sázavském klášteře, jsou legendy věnované tomuto světcovi. Legendy nelze považovat čistě za životopisy a důvěryhodný základ bádání, ale také by nebylo správně z nich nečerpat základní informace. V případě sv. Prokopa je důležité zmínit etymologii jeho jména. „Jméno Prokop (Prokopios) je řeckého původu a nadto typické pro východní křesťanství.¹⁴⁵ S nejvyšší pravděpodobností se jedná o řeholní jméno, neboť do té doby je v Čechách nedoložené, poukazuje také Prokopův kladný vztah k východnímu mnišství. Prokop, Prokopios znamená muže činícího pokrok v práci – prokopávající se. Prokop skutečně prokopával cestu staroslověnské vzdělanosti, která nakonec vyústila v klášter sázavský.¹⁴⁶

O Prokopově rodišti – Chotouni, se hned v úvodu svého letopisu zmiňuje Mnich sázavský, hovoří také o tom, že Prokop byl původem Čech. Rok narození světce není přesně znám, avšak prameny uvádějí rok 1009 jako rok započetí jeho kněžství, se badatelé shodují, že se sv. Prokop narodil roku 970.¹⁴⁷ Prokop pocházel z kmene Zličanů, ze zemanského rodu usazeného v Chotouni mezi Českým Brodem a Kouřimí. Prokopovi rodiče ho vychovávali v křesťanském duchu, Prokop se později stal knězem a pravděpodobně působil v některém kostele v rodném kraji.¹⁴⁸ V Čechách bylo ve 12. století běžné, že kněží mívali rodiny, teprve v roce 1143 se Mnich sázavský zmiňuje, že papežský legát vyslaný do Čech odloučil kněze od jejich manželek, kněží ovšem bývali ženatí i po tom, ale pak se takové manželství pokládala za provinění proti církevní kázni, takže v legendě je i zmínka o manželce a synu Jimramovi, který se posléze stal opatem Sázavského kláštera. Po čase Prokop rodinu opustil a vstoupil do benediktinského kláštera v Břevnově. Později odešel i odtud, aby se usadil jako poustevník v jeskyni v málo obydlené krajině při řece Sázavě. Zde mýtil lesy, obdělával půdu a žil odříkavým životem, ne náhodou se vtiskl lidem do paměti jako oráč, odtud

¹⁴⁵ REICHERTOVÁ 1988, 80.

¹⁴⁶ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 80.

¹⁴⁷ Srov.: KADLEC 2000, 42.

¹⁴⁸ Srov.: OSOLSOBĚ 2008, 95.

pak možná pověst o orbě s čertem.¹⁴⁹ V Beckovského Poselkyni starých časů je orba s čertem popsána takto: *“Když sv. Prokop v svý sázavský jeskyni zlýho ducha do rádla zapráhl, s ním o té jeskyně skrže lesy, skrže roviny, pahrbky a také doliny přímo přes silnici neb vozovou cestou, kterou se chodí i jede z Prahy do Kolína, až k Chotaunu vesnici voral a na tom přívrší chotaunského toho zlýho ducha přinutil bláto neb zem mastnou z toho rádla oškrábat, z které země ten vršek tehdáž byl udělán.”*¹⁵⁰ K jeho životu se též váže pověst o setkání s knížetem Oldřichem, který si jednoho dne vyjel do sázavských lesů na lov. Oldřich se pustil za bílým jelenem, ale ten se ukryl pod poustevníkovu ochranu, kníže tak poznal Prokopa. Oldřich, znaven lovem jelena, požádal Prokopa o nápoj a ten mu podal požehnanou vodu z pramene a ta se proměnila ve víno. Prokop Oldřichovi učaroval natolik, že se stal jeho zpovědníkem. Světec začal být pro lid inspirací a mnoho chtělo žít jako on, proslul i svými „léčitelským“ darem¹⁵¹ *„Přišla k němu také s prosbou o pomoc jedna žena, jejíž zrak byl zastřen tmou dlouholeté slepoty. Když on pomodliv se k Bohu poznámenal její oči znamením svatého kříže, byl jí ihned vrácen dar světla a zraku”*¹⁵²

Svatý Prokop pravděpodobně udržoval velmi úzké styky s knížecím dvorem a především kníže Břetislav ho choval ve veliké úctě, v legendě se praví toto: *“Ten spolu (Břetislav) se svými velmoži zaplesal nesmírným jásosem, více než by kdo mohl uvěřit, a radostně se doporučil jeho modlitbám. Týž vévoda a dvorský výkvět navykli si ho potom nazývat otcem a rovněž snažně usilovali milovat ho s otcovskou úctou.”*¹⁵³

Oproti tomu v kronice Mnicha Sázavského je do této role pasován, otec Břetislavův, kníže Oldřich. V legendě se pak dále hovoří o tom, kterak Břetislav, i proti jeho vůli, Prokopa ustanovil opatem Sázavského kláštera. Sv. Prokop nebyl zcela nadšen Břetislavovou volbou, neboť se domníval, že není hodným „vládnout“ druhým. Obdobný příběh, pouze s výměnou knížat, si lze přečíst v Letopisu Mnicha sázavského. V pramenech je tedy určitý rozpor, podobný se objeví ohledně roku založení Sázavského kláštera. Založení Sázavského kláštera určitě nebyl náhlý proces, bylo

¹⁴⁹ Srov.: KADLEC 2000, 41-42.

¹⁵⁰ BECKOVSKÝ 1879, 357.

¹⁵¹ Srov.: KADLEC 2000, 42.

¹⁵² KOLÁŘ 1998, 146-147.

¹⁵³ KOLÁŘ 1998, 176.

potřeba se k němu dopracovat. Zcela jistě i kvůli tomu, že Prokop dlouho odmítal přijmout vůdčí postavení. Nicméně se většina středověkých kronik, sepsaných u nás, shoduje na datu 1032 - 1033. Badatelé se kloní spíše k roku 1032, kdy v Čechách vládl kníže Oldřich (+ 9. listopadu 1034).¹⁵⁴ „*Jak za takových okolností máme vyložit a uvést v soulad, co o založení sázavského kláštera vypráví Vita minor a Mnich sázavský?*“¹⁵⁵ Vita minor i Letopis Mnicha sázavského se shodují na tom, že sv. Prokop byl ustanoven opatem na naléhání Břetislavovo. Je ovšem důležité si uvědomit, že založení kláštera a ustanovení opatem jsou dvě odlišné věci, jež se mohou časově lišit. Je vysoce pravděpodobné, že sv. Prokop byl ustanoven opatem kláštera sázavského právě na nátlak knížete Břetislava. Nebylo by však správné vylučovat jakoukoliv spojitost mezi knížetem Oldřichem a sv. Prokopem. Dokonce i ono setkání, kterak ho popisuje Mnich sázavský, není nepravděpodobné, ačkoliv setkání panovníka se světcem je častým námětem středověkých legend. Sám kníže Břetislav se takto objevuje hned ve dvou legendách, jednak o sv. Prokopovi, jednak o sv. Janovi a v obou případech loví zvěř, hraje hlavní roli v založení kláštera, je stanovitelem světce do funkce opata a obě tyto legendy se objevují v kolem roku 1030, tedy v přibližné době založení Sázavského kláštera. Pravděpodobnost, že panovníkem, se kterým se Prokop setkal, byl Oldřich, zvyšuje zpráva z Dalimilovi kroniky. Ta čerpá z nám blíže neznámého staršího, spolehlivého pramene. Praví se v ní, že kníže Oldřich byl původně údělným zlickým knížetem¹⁵⁶ „kteréžto knížectví bylo od jeho časů (snad po založení nového hradu Kouřimi) zváno Kouřimskem.“¹⁵⁷ Dalimilovu zprávu lze pokládat za důvěryhodnou, neboť na Kouřimsku byl hrad zvaný Oldříš, nepochybně založený knížetem Oldřichem¹⁵⁸ S Jaroslavem Kadlecem, se názorově rozchází P. Sommer a K. Reichertová, kteří tvrdí, že zpráva o setkání sv. Prokopa s Oldřichem, je zprávou padělanou a že se jedná pouze o legendistický prvek. Oldřich je tak v pramenech pravděpodobně uváděn pouze proto, „aby rok potvrzení kláštera odpovídal vládě

¹⁵⁴ KADLEC 2000, 51.

¹⁵⁵ KADLEC 2000, 52.

¹⁵⁶ Srov.: KADLEC 2000, 52-53.

¹⁵⁷ KADLEC 2000, 53.

¹⁵⁸ Srov.: KADLEC 2000, 53.

„správného knížete.“¹⁵⁹ Kníže Oldřich je pak do legendy asi zařazen proto, že Sázavskému klášteru daroval k užívání majetky, které klášter spravoval a potřeboval „*legitimizovat starý uživatelský úzus.*“¹⁶⁰ M. Klement vysvětluje Oldřichovo vsazení do děje tím, že se ve středověku 4. července, tedy v den Prokopova svatořečení, slavil také svátek augsburského biskupa Oldřicha, světce, po němž velmi pravděpodobně kníže dostal jméno. Avšak ne tak poetická „majetková“ varianta bude zřejmě reálnější.

4.1 Svatý Prokop jako opat

Svatoprokopské legendy Prokopově správě kláštera příliš prostoru nevěnují. Ve Vitě minor je uvedeno: „*...stal se pastýřem tak radostně vlídným a laskavě dobrotivým, že ho poddaní více milovali, než se ho obávali,*“

Svatý Prokop byl prvním opatem a klášter spravoval po 20 let, až do své smrti roku 1053. O životě v sázavském klášteře, za opata Prokopa si lze udělat více méně přesnou představu, neboť to byl klášter benediktinský a řídil se řeholí sv. Benedikta. V 18. století, se však objevuje myšlenka, že sv. Prokop mohl být basilián. Jistě by to korespondovalo s jeho kladným vztahem k východní církvi a etymologií jeho jména, kterou jsem zmínila výše. „Bohoslužby se konaly za života Prokopova slovansky podle západního, římského ritu.“¹⁶¹

O respektu Říma, svědčí i zpráva z Letopisu Mnicha sázavského, kdy popisuje kajícínou pouť opata Božetěcha. Dále se o Prokopově správě kláštera neví nic bližšího. V době jeho působení jako opata, se sv. Prokop s nejvyšší pravděpodobností zúčastnil slavnostního přenesení ostatků sv. Vojtěcha a svatých Pěti bratří do Prahy. Svědčí pro to zpráva v Kosmově kronice: „*nesli na ramenou sladké břímě mučedníka Kristova Vojtěcha. Za nimi opatové společně nesli ostatky Pěti bratří.*“¹⁶² Šlo o velmi významný akt a lze si jen těžko představit, že by mezi opaty, kteří nesli ostatky Pěti bratří, sv. Prokop chyběl. Celou myšlenku podporuje i fakt, že světec měl velmi dobré vztahy

¹⁵⁹ SOMMER 2007, 113.

¹⁶⁰ SOMMER 2007, 113.

¹⁶¹ KADLEC 2000, 58.

¹⁶² KOSMOVA KRONIKA 2012, 93.

s knížetem Břetislavem a i jeho vztah k pražskému biskupovi Šebířovi byl velmi kladný, neboť když sv. Prokop 25. března 1053 zemřel, biskup ho přijel pohřbít.¹⁶³

Ve Vítě minor se píše, že světec svou smrt očekával a dva dny před ní si k sobě zavolal synovce Víta a syna Jimrama, aby jim sdělil budoucnost kláštera a mnichů. „*Ale obezřelosti vaší uvádím na vědomost, že po mém odchodu budete zmítáni útočnou směsicí rozčeřených pomluv i zhoubným vlnobitím pronásledování, že po šest let stanete vyhnanci v cizí zemi a že toto vaše klášterní bydliště vydá vladařská moc knížecí v užívání lidem cizím... Neboť po skonu nynějšího knížete, zbožného Břetislava, nastoupí Spytihněv a bude vás pronásledovati, avšak po jeho smrti ujme se knížecího stolce v Čechách Vratislav, muž vážený a dobrotivý. Ten vás povolá zpět z vašeho vyhnanství a Pán náš Ježíš Kristus poskytne vám v tomto klášterním bydlišti klid a bezpečnost po všechny dny života vašeho, amen“*

Po smrti knížete Břetislava skutečně nastoupil na knížecí stolec jeho syn Spytihněv II. (1055 – 1061), který slovanské řeholníky ze Sázavy vyhnal a místo nich v klášteře usadil německé mnichy. Vyhnanství trvalo do roku 1061, kdy Spytihněv II. umírá a jeho nástupce Vratislav II. ihned posílá vyslance, aby povolal opata Víta a jeho bratry a navrátil je tak do sázavského kláštera. „Na Sázavě se znovu rozproudil čilý život v duchu velikého zakladatele kláštera a vydal skvělé plody literární a výtvarné.“¹⁶⁴

4.2 Svatoprokopská úcta

Opat Prokop se po své smrti ocitá v ohnisku domácího kultu, jehož cílem byla nepochybně kanonizace. Ta se podle dochovaných pramenů uskutečnila v roce 1204. Odehrála se na pozadí politicko-mocenských styků mezi českým královstvím a papežským stolcem. Přemysl Otakar I. se odklonil od Filipa Švábského a uznal císaře Otu, kterého potvrdil papež Inocenc III.. Ten pak Přemyslu Otakarovi I. v mnoha přáních vyjde vstříc: potvrzuje apoštolskou pravomocí výsady udělené Českému království německými císaři, dědičně mu přiznává královský titul, žádá mohučského metropolitu o dobrozdání k zřízení arcibiskupství v Praze a potvrzuje pražské církvi svobody udělené českým panovníkem. V těchto dnech bylo pravděpodobně i uděleno privilegium, díky

¹⁶³ Srov.: KADLEC 2000, 60.

¹⁶⁴ KADLEC 2000, 63.

němuž byl opat Prokop prohlášen za svatého.¹⁶⁵ Podle Vity minor, měla Prokopova kanonizace probíhat tak, že Sázavský opat Blažej odcestoval v roce 1203 do Říma na popud Prokopova ducha, který si svou kanonizaci přál. Oproti tomu Jaroslav Kadlec uvádí, že Blažej do Říma odcestoval už v roce 1202, a svou teorii staví na tom, že papež Inocenc III. posílá 5. května 1202 zpět do Čech biskupa Daniela.

Nicméně není tak důležité kdy, ale jak ke kanonizaci došlo. Po marném ročním snažení, kdy opatovi Blažejovi došly finance a celá záležitost se zdála být ztracenou “bojovný Prokopův duch navštívil papeže Inocence, pohrozil mu výpraskem (nebo mu jej uštedřil) a papež pochopil, že kanonizace je nevyhnutelná.”¹⁶⁶ Po kanonizaci papež odsloužil prokopskou mši, vystavil bulu a vyslal Guidona kardinála, kněze u svaté Marie v Zatiběří titulu sv. Kalixta, do Sázavy, aby zde 4. července 1204 provedl kanonizační obřad.¹⁶⁷ Prohlášení Prokopa za svatého bylo mimořádným vyznamenáním pro krále Přemysla Otakara I., znamenalo mimo jiné posílení naděje na zřízení pražského arcibiskupství. Uznání Prokopa za svatého si lze také vyložit jako kladnější postoj k slovanské bohoslužbě, neboť Prokop není prototypem světce, uznávaného římskou kurií. Prokopův svátek se během doby objevil v mnoha českých kalendáriích, situace okolo jeho svátku je však složitější, neboť dva breviáře z 15. století (Přeloučský a Vyšebrodský) uvádějí den Prokopovy kanonizace 16. ledna, ale i 4. července. V jednom sázavském breviáři je dokonce kanonizace kladena k 16. lednu a datum úmrtí je stanoveno na 26. března, vyzdvižení ostatků 4 července a oktáv této elevace 11. července. Tuto skutečnost vysvětlují K. Kubínová a P. Kubín tím, že k vydání kanonizační buly došlo už 16. ledna, ale až 4. července byla v Sázavě sloužena kanonizační mše.

Ohledně Prokopovi kanonizace vyvstává mnoho otázek, neboť kardinál Guido, který dle tradice sloužil kanonizační obřad, měl pobývat ve stejnou dobu v Římě. To by se dalo snadno osvětlit tím, že v Římě ve stejnou dobu působil ještě jeden Guido, který také patřil do římské kurie. Prokopova kanonizace, nebo její části, byly mnohokrát zpochybňovány, nejdále zašel Bernard Schimmelpfenning, který Prokopovu kanonizaci

¹⁶⁵ Srov.: KADLEC 2000, 83.

¹⁶⁶ SOMMER 2007, 175.

¹⁶⁷ Srov.: SOMMER 2007, 176.

považoval za falzum. Tento názor ale nelze sdílet, ačkoliv se nedochovala kanonizační bula, jen těžko pomyslit, že by papeži unikl takovýto podvod.¹⁶⁸

Nejstarším dokladem Prokopova kultu je zápis v Podlažickém nekrologiu (Codex gigas). Podlažický klášter, byl klášterem benediktinským, takže záznam svědčí spíš o vývoji kultu uvnitř řádu, další zmínky o Prokopově osobě, pak nalezneme v českých kalendářiích ze 14. století. Neméně důležitým literárním důkazem sílícího uctívání světce, poskytují Příběhy krále Přemysla Otakara II.

„Je zřejmé, že Prokopův hrob byl od začátku předmětem domácího kultu.“¹⁶⁹ O důležitosti Prokopovy osoby svědčí i fakt, že jej přijel pohřbít sám pražský arcibiskup Šebíř, jak jsem již zmínila výše. V pozdějších letech je sv. Prokop vnímán jako uzdravovatel, Beneš Krabice z Weitmile se ve své kronice zmiňuje o uzdravení slepé ženy právě na den sv. Prokopa právě v místech světceva odpočinku. Dále se Beneš Krabice zmiňuje o vyjímání světcových ostatků a vkládání jich do relikviářů. To nelze vnímat jinak, než jako vzrůstající kult pojící se na světcevu osobu.¹⁷⁰

Dokladem svatoprokopského kultu je i klášter na Slovanech, který byl zasvěcen sv. Jeronýmovi, ale kostel pak z části zasvěcen sv. Prokopovi. V emauzském klášteře se pak nacházel i segment remešského evangeliáře, o němž se traduje, že byl sepsán sv. Prokopem.¹⁷¹

K svatoprokopské účtě byly zakládány kostely a kaple s obrazy snažícími se vystihnout podobu sázavského opata. Nástin podoby sv. Prokopa nám poskytuje staročeská veršovaná legenda, která ho popisuje jako vysokého, silného muže. „Středověcí malíři a sochaři znázorňují sázavského světce zpravidla jako bezvousého mnicha středního věku bez opatských znaků, novověcí jako starého opata s mitrou a berlou.“¹⁷² Sv. Prokop je pravděpodobně zobrazen v opisu De civitate Dei sv. Augustina. V názoru, zda jde skutečně o zobrazení sázavského světce, se řada badatelů liší, Jaroslav Kadlec nepochybuje, Petr Sommer naopak celou situaci tak dogmaticky nevidí. „Z nástěnných maleb sv. Prokopa se zachovala malba sedmi hlav sv. patronů

¹⁶⁸ Srov.: SOMMER 2007, 176-178.

¹⁶⁹ SOMMER 2007, 183.

¹⁷⁰ Srov.: SOMMER 2007, 183.

¹⁷¹ Srov.: KADLEC 2000, 90.

¹⁷² KADLEC 2000, 91.

českých v kapli sv. Kateřiny na Karlštejně, freska v kostele sv. Jiří na Pražském hradě.¹⁷³

Jako nejstarší socha, znázorňující sv. Prokopa, bývá uváděna socha ve sv. Jakubu u Kutné Hory, kdy kostel byl vysvěcen roku 1165, ale není zcela jisté, že svatoprokopská socha byla již tehdy umístěna ve vnější straně boční lodi, tohoto chrámu. Dále bychom mohli plastické znázornění tohoto světce najít na portále kostela z konce 12. století v Hrusicích, či v triforiu vysokého chóru ve svatovítské katedrále.¹⁷⁴ Mezi další významné památky patří i jeskyně, Prokopovo bydlo, ve které žil když se rozhodl opustit laický způsob života. „Prokop se po vzoru mnoha eremitů usadil v jeskyni, v primitivním prostředí, které vyhovovalo jeho představě o asketickém životě.“¹⁷⁵ Jeskyně je hluboká zhruba 6 metrů, na jejím konci se nachází výduť s plochou stěnou. Takovou trhlinu by přirozené podloží sázavska nevytvořilo, je tedy zřejmé, že jeskyně je vytvořena uměle. „Prokopská jeskyně je v podobě jak jí známe dnes, dílem prokopského kultu¹⁷⁶ proto lze tvrdit, že dnešní jeskyně, nemá se svatým Prokopem nic společného.

Dalším místem k vyjádření úcty vůči světci bylo místo jeho posledního odpočinku, zprvu to byl hrob kdesi v dřevěném kostele Panny Marie a Jana Křtitele. Koncem 11. století byla postavena kamenná bazilika s kryptou. Je možné, že opatův hrob byl do celé novostavby zakomponován, nebo byly ostatky světce do baziliky přeneseny, avšak světec byl kanonizován až v roce 1204 a tak nebyl důvod pro otevření hrobu a přenesení ostatků. „Podle nového průzkumu se však zdá, že půdorys předrománského kostela se s románským nekryl a že k přenosu hrobu muselo dojít“¹⁷⁷ Během husitských válek byl klášter zničen a v roce 1588 byly přeneseny do Prahy do kostela Všech svatých na Pražském hradě. K přenesení ostatků došlo primárně kvůli tomu, že klášterní budovy byly v dosti chatrném stavu. Dnes se světcův hrob nachází v boční kruchtě kostela Všech svatých na Pražském hradě.¹⁷⁸

¹⁷³ KADLEC 2000, 93.

¹⁷⁴ Srov.: KADLEC 2000, 91.

¹⁷⁵ SOMMER 2007, 205.

¹⁷⁶ SOMMER 2007, 205.

¹⁷⁷ KUBÍN 2006, 147.

¹⁷⁸ Srov.: OSOLSOBĚ 2008, 96.

4.3 Svatoprokopské legendy

K úctě světce byla v Sázavském klášteře sepsána legenda. Podle Václava Chaloupeckého měla být tato legenda sepsána jazykem staroslověnským a až později přeložena do latiny. Usuzoval tak z prologů k prokopským legendám, „které se sice v rukopisech *Vita antiqua* nedochovaly, ale přesto je považoval za jejich součást“.¹⁷⁹ V prolozích autor píše, že jeho dílo je pouze překladem ze staroslověnštiny. Chaloupecký pak vznik legendy datuje mezi rok úmrtí biskupa Šebíře (1067) a návrat slovanské komunity na Sázavu po smrti knížete Spytihněva II. (1061)¹⁸⁰

Nejblíže tomuto dílu pak bude staročeský prozaický překlad z konce 14. století. Kolem poloviny 12. století byla latinská legenda přepracována. Obsah zůstal vcelku beze změn, ale stylistický ráz se podřídil vkusu doby.¹⁸¹ „Stylistickým přepracováním *Vita antiqua* vznikla podle Chaloupeckého v chronologickém pořadí třetí prokopská legenda nazvaná *Vita minor*, jejíž obsah se s textem *Vita antiqua* víceméně shoduje.¹⁸² Vznik *vity minor* Chaloupecký datoval na počátek 12. století, s čímž ovšem nesouhlasil B. Ryba, který *Vitu antiquu* uvádí jako mladší. Vychází z toho, že v ní bylo použito gregoriánského kursu (rytmické zakončen v podobě kursu *velox*), který se v Čechách začal používat, až ve 13. století. Ve *Vitě minor* je Prokop popsán jako svatý muž, který koná dobré skutky, zázraky, avšak postrádá osobní rysy a od ostatních světců ho odlišuje pouze málo údajů.¹⁸³ „Mezi ně patří důraz na Prokopův český původ (*nacione Bohemus*) a na jeho legitimní slovanské vzdělání.“¹⁸⁴ Dále se v legendě píše, že Prokop začal svou dráhu jako světský kněz, který odešel do liduprázdné krajiny kolem řeky Sázavy a zde žil životem poustevníka. „Zvláštní je, že vyprávění legendy není uzavřeno výčtem posmrtných zázraků, jak je to v hagiografických textech obvyklé, nýbrž po nich jsou zde vylíčeny další osudy sázavského kláštera za vlády Prokopova nástupce

¹⁷⁹ KUBÍN 2011, 220.

¹⁸⁰ Srov.: KUBÍN 2011, 220.

¹⁸¹ Srov.: OSOLSOBĚ 2008, 10.

¹⁸² KUBÍN 2011, 220.

¹⁸³ Srov.: KUBÍN 2011B, 221.

¹⁸⁴ KUBÍN 2011, 221.

Víta.,¹⁸⁵ Líčí především vyhnání slovanské komunity, působení německých mnichů a zjevení sv. Prokopa německému opatovi, kterému hrozil ranami berlou, pokud jeho klášter neopustí. Kvůli tomu se Petr Sommer domnívá, že Vita minor musela vzniknout po návratu slovanských mnichů do Sázavského kláštera. Ve 14. století byla Vita minor znovu latinsky přepracována a rozšířena o další zázraky a tak vznikla Vita maior, tedy větší život.¹⁸⁶ Jistě není náhodou, že Vita maior vznikla v období, kdy Karel IV. zakládá klášter Na Slovanech. Celý text Vity maior pochází z roku 1364 v rukopisu třeboňských augustiniánů, avšak první zmínka pochází z roku 1353 z breviáře chotěšovských premonstrátek. Větší legenda je rozšířenou verzí Vity minor, autor také použil jazykového stylu Zlaté legendy Jakuba z Voragine, konkrétně čerpal ze Života sv. Oldřicha.¹⁸⁷ „Oproti vita minor rozšířil Větší legendu nejvíce v úvodních partiích, kde je navíc etymologický výklad Prokopova jména a vyprávění o Prokopově studiu na slavné slovanské škole na Vyšehradě, které vyvrcholilo Prokopovou volbou kanovníkem zdejší svatopetrské kapituly.“¹⁸⁸ Dále autor legendu rozšířil o potrestání pyšného mnicha, vylepšil setkání světce s knížetem Oldřichem o zázrak s vodou a vínem a závěrem připojil několik zázraků, které se staly u Prokopova hrobu.¹⁸⁹

Obě legendy byly do češtiny přeloženy v druhé polovině 14. století. Velmi pravděpodobně to bylo dáno předhusitskou dobou a tím, že sázavský mnich byl chápán jako Němcobijec. Ve stejném období vznikla i kreslená legenda, jakou součást obrázkových legend minoritů v Českém Krumlově.¹⁹⁰ Jaroslav Kadlec, hovoří o tom, že svatoprokopská legenda byla sepsána podle slovanského Života sv. Benedikta a zároveň s tím, se domnívá, že v sázavském skriptoriu mohl vzniknout i překlad Života sv. Benedikta do staroslověnštiny, jenž se zachoval na Rusi v rukopisech ze 14. století. Dalším pramenem, jenž popisuje život sv. Prokopa, je Letopis mnicha sázavského. Tento letopis, který v klášteře vznikl ve 12. století, byl sepsán neznámým sázavským kanovníkem. Tento sázavský mnich do Kosmovy kroniky vložil obsáhlý text, tzv.

¹⁸⁵ KUBÍN 2011, 221.

¹⁸⁶ Srov.: OSOLSOBĚ 2008, 96-97.

¹⁸⁷ Srov.: KUBÍN 2011, 227.

¹⁸⁸ KUBÍN 2011, 227.

¹⁸⁹ Srov.: KUBÍN 2011, 227.

¹⁹⁰ Srov.: KUBÍN 2011, 228.

Exordium. Autor letopisu, ale pravděpodobně není autorem tohoto Exordia, nejspíš jím je autor *Vity minor*. Z menší legendy byly vypuštěny zázraky, zato však byl přidán výčet klášterních majetků a zmínka ohledně Prokopova původu. Mnich sázavský, podle V. Chaloupeckého, přidal legendu o Prokopově setkání s knížetem Oldřichem. „Toto vyprávění mělo zásadní význam pro zařazení Prokopa mezi dynastické světce, protože při onom setkání prý kníže přijal poustevníka za svého duchovního otce.“¹⁹¹ Exordium se od menší legendy odlišuje datem stanovením Prokopovi smrti. Zatímco ve *Vitě minor* je 25. března 1053 uvedeno jako datum Prokopova pohřbu, Exordium toto datum spojuje s Prokopovou smrtí. Dále pak mapuje dějiny sázavského kláštera, až do závěru slovanské liturgie.¹⁹²

4.4 Kulturní odkaz

V souvislosti se sv. Prokopem je též třeba zmínit Remešský evangeliář. Tento starobylý slovanský rukopis z konce 11., nebo poloviny 12. století, čítá 16 pergamenových listů, je psán cyrilicí a obsahuje evangelijské čtení na jednotlivé svátky. Tento rukopis byl považován za dílo sv. Prokopa a možná právě proto ho Karel IV. daroval mnichům kláštera Na Slovanech. Emauzští řeholníci ovšem užívali hlaholici a tak k původnímu textu připojili evangelia a epištoly psané hlaholským písmem.¹⁹³ V této mladší části Remešského evangeliáře je pak vyobrazen sv. Prokop v hnědém rouše, s bílou mitrou a zlatou berlou. „Jediný původní spis, o němž víme s určitostí, že ve slovanském klášteře vznikl, je prokopská legenda.“¹⁹⁴ Ačkoliv se zachovala pouze latinská verze, je velmi pravděpodobné, že předlohou jí byla legenda sepsaná ve staroslověnském jazyku. Závěrem lze říci, že kult světce sílil pozvolna, nejsilnějším byl za Karla IV., který sám přispěl k tomu, aby byla úcta vůči Prokopovi rozšířena i do ciziny. Pro sv. Petra v Římě nechal císař vytvořit svatováclavský oltář s domácími světci, doloženo je i rozšiřování úcty do Čách.

¹⁹¹ KUBÍN 2011, 225.

¹⁹² Srov.: KUBÍN 2011, 225.

¹⁹³ Srov.: OSOLSOBĚ 2008, 97-98.

¹⁹⁴ KADLEC 2000, 63.

5. Nositelé vzdělanosti - bratři Konstantin a Metoděj

Ačkoliv byli prvními hlasateli evangelia u slovanských kmenů na území dnešních republik České a Slovenské byli kněží z Bavor, křesťanství zapustilo hlubší kořeny až s byzantskou misí. Pramenné zprávy o pronikání křesťanství - a s ním i písemné kultury, tehdy ještě latinské – k Slovanům kolem území Velké Moravy, jsou velmi kusé a neurčité.¹⁹⁵ „Počátek těchto procesů lze asi klást do konce sedmdesátých let 8. století“¹⁹⁶, kdy díky Karlu Velikému, a jeho prolomení ochranného avarského pásma v roce 791, se Morava dostala do užšího kontaktu s Bavorsy a započnula se tak intenzivní misijní činností, což dokládá i fakt, že na přelomu 8. a 9. století se na tomto území začalo pohřbívat do země, místo tradičního pohřbu žehem. Sám Karel Veliký, pak salcburského biskupa Arna, pověřil zřízením duchovní správy v slovanských krajích („in partes Sclavorum“) osvobozených z avarské nadvlády. Arnem byl pak vysvěcen na biskupa jistý Theoderich, biskup určený pouze pro Slované v Sklavínii, Karantánii a Panonii.¹⁹⁷

Pokřesťanštění území dnešní Moravy a západního Slovenska bylo v podstatě dokončeno v polovině 9. století „Bylo to ovšem křesťanství jen povrchní, protože přerod společnosti z pohanské v křesťanskou byl velmi obtížný a nedal se provést naráz.“¹⁹⁸ Z jediné věty Letopisů Fuldských vyplývá zpráva o prvním proniknutí křesťanství přes Bavorsy, kdy v roce 845 Ludvík Němec přijal čtrnáct zemských vévodů a i s jejich družinou je dal pravděpodobně v Řezně „v oktávu Teofanie, tj. 13. Ledna pokřtít.“¹⁹⁹ Křesťanských knížat z roku 845, je výjimkou, o níž Josef Pekař napsal, že: „nemá příkladu v soudobé christianizaci národů pohanských“ a Henryk Lowmianski o něm prohlásil, že je „záhadný“. Václav Chaloupecký tvrdí, že „Čechy, až do příchodu misie Metodějovy zůstaly převahou pohanské, tak jako pohanským zůstal i přední rod českých knížat, Přemyslovci.“ Dříve a pevněji, než v Čechách, bylo křesťanství přijato na území dnešní Moravy a Slovenska. O plné akceptaci křesťanské víry, můžeme

¹⁹⁵ Srov.: KADLEC 2000, 14.

¹⁹⁶ TŘEŠTÍK 1997, 77.

¹⁹⁷ Srov.: VEČERKA 2010, 28.

¹⁹⁸ KADLEC 2000, 15.

¹⁹⁹ KADLEC 2000, 13-14.

hovořit, až po působení Konstantina a Metoděje na Velké Moravě od roku 863. Což dokládají i zprávy poselstva vypraveného knížetem Rastislavem k císaři Michalu III., ve kterých se jasně praví, že:“ Náš lid se odřekl pohanství a drží se křesťanského zákona.“²⁰⁰ „Cyrilometodějství se svým láskyplným porozuměním pro potřeby lidu získalo trvale český národ pro křesťanství, zbavené zásluhou svatých bratří všech těch průvodních jevů, které je dřív činilo nenáviděným pro strach před dobyvateli.“²⁰¹ Bohoslužby, sloužené ve slovanštině, se staly oblíbenými natolik, že na předchozí misionáře lid zapomněl a za vlastní přijal jen sv. Konstantina a Metoděje. Slovanský liturgický jazyk nebyl jediným přínosem soluňských bratří. Dali také vzniknout prvnímu slovanskému písmu, položili základy křesťanského práva a překladem Písma svatého do slovanštiny umožnili rozkvět slovanské vzdělanosti.²⁰² Mimo duchovní stránku, jednotný jazyk, víra a řád urychlili i sjednocovací národní proces.

5.2 Duchovní a kulturní odkaz Konstantina - Cyrila a Metoděje

Předpokladem úspěšného působení mezi Slovy bylo vytvoření slovanského písma. Slované totiž ještě dlouho potom, co zaujali svá nynější sídla, vlastní písmo neměli.²⁰³ Starobulharský mnich Chrabr dokonce píše, že „*Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy*“ a později, když byli pokřtěni „*snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez dodatečné úpravy.*“ Mnich Chrabr dále hovoří o Konstantinovi a Metodějovi jako o autorech písma a překladatelích, jež měli Slované ve velké úctě. „Podle slov Života Konstantinova (i jiných starých pramenů o té době, zejména též pojednání mnicha Chabra ze začátku 10. století (sestavil Konstantin v Byzanci písmo pro slovanský jazyk a začal do něho překládat texty evangelií.“²⁰⁴ Než se oba bratři vydali do Říma, byl hotov překlad evangelií, výbor čtení ze Starého zákona, Skutky apoštolské, novozákonní listy a překlad žaltáře.

²⁰⁰ KADLEC 2000, 16.

²⁰¹ VAŠICA 2001, 22.

²⁰² Srov.: KADLEC 2000, 16.

²⁰³ KADLEC 2000, 16.

²⁰⁴ VEČERKA 2010, 22.

Po Konstantinově smrti v roce 869 nastala přestávka v překladu Písma, k čemuž se Metoděj vrátil až na prahu stáří, kdy spolu s dvěma spolupracovníky vytvořili překlad Starého i Nového zákona do staroslověnštiny. Cyrilometodějský překlad biblických knih je geniálním dílem a na lesku neztrácí ani po letech, je to především skvělé dílo textové kritiky a teologické učenosti. Rozbor překladu ukazuje, že se tvůrci dokonale vyznali v dogmatických otázkách a v problémech textových, takže v místech s abstraktním obsahem, kde záleželo především na jemných významových odlišnostech, překlad vyniká výstižností.²⁰⁵ Cyrilometodějský překlad je dílo, které se objevuje jednou za několik století, dar Boží „dar větší a vzácnější nad všecko zlato a stříbro i drahé kamení a pomíjivé bohatství“, jak napsal byzantský císař knížeti Rastislavovi.²⁰⁶ Díky cyrilometodějskému překladu Písma svatého, byly našim předkům zprostředkovány náboženské a kulturní hodnoty a slovanský jazyk byl včleněn mezi kulturní jazyky světa, hned po řečtině a latině.²⁰⁷ Čechové si tak dokázali uhájít svou národní svébytnost. Díky Metodějovi, který byl vynikajícím právníkem, dostala Morava i základy právní, neboť „přeložil Nomokánon²⁰⁸ a napsal řeč k soudcům-knížatům, Konstantin jest autorem tzv. Zákona sudného ljudem.“²⁰⁹

Vrcholným činem misie soluňských bratří, však bylo zavedení slovanského jazyka do bohoslužby. „Pro sv. Konstantina - Cyrila a Metoděje byl překlad liturgie do lidového jazyka něčím samozřejmým, protože na Východě se bohoslužby všude konaly v tom jazyku, jakým mluvila křesťanská obec.“²¹⁰ Jaroslav Kadlec uvádí, že církev v 9. století nijak zásadně proti bohoslužbě v národním jazyce neprotestovala, pokud se dalo očekávat, že takto sloužená bohoslužba bude ve prospěch církevních zájmů, a že liturgie, sloužená v jazyce srozumitelném pro lid velkomoravský, byla trnem v oku pouze pro bavorské biskupy, neboť ty kvůli tomu ztráceli vliv na církev ve východních oblastech. Oproti tomu se většina badatelů shoduje na názoru, že tato situace nebyla zcela standardní. Povolení sloužit mši, v jiném než liturgickém jazyce, pak bylo uděleno

²⁰⁵ Srov.: KADLEC 2000, 19.

²⁰⁶ KADLEC 2000, 19.

²⁰⁷ Srov.: KADLEC 2000, 19.

²⁰⁸ Sbírka právních předpisů, obsahující prvky římského i kanonického práva

²⁰⁹ KADLEC 2000, 20.

²¹⁰ KADLEC 2000, 21.

spíše kvůli strachu případného oslabení jurisdikční pravomoci, politické moci, hospodářských výhod římského patriarchátu a samozřejmě díky vynikajícím řečnickým schopnostem Konstantina-Cyrila. Jakožto členové byzantské církve byli bratři zvyklí sloužit mši, dle východního ritu, který je po formální i jazykové stránce bohatší, vytříbenější, než západní. Bratři však do slovanštiny přeložili i latinské bohoslužebné knihy, což svědčí pro to, že se kategoricky nestavili ani proti římskému obřadu.²¹¹ Podle dochovaných zpráv občas užívali i liturgii sv. Petra. „Vedla je k tomu úcta k římským papežům, ale i praktická potřeba, protože na moravském území zůstalo od dřívějšíka dosti kněží zvyklých na obřad římský.“²¹² Slovanštiná liturgie pak byla trnem v oku „pouze“ pro bavorské biskupy, kteří na používání slovanštiny neustále útočili. Hlavním důvodem těchto útoků, bylo omezení jejich pravomoci ve východních oblastech. Svátí bratři však své dílo hájili v mnohých disputacích. Jako nejvýznamnější lze uvést tu z Benátek, kdy Konstantin kladl důraz na rovnost lidí před Bohem.

5.3

Staroslověnská liturgie od smrti sv. Metoděje do založení sázavského kláštera

„Odhaduje se, že na Velké Moravě působilo po Metodějově smrti na dvě stě kněží a jáhnů.“²¹³ Dílo obou bratří ovlivnilo vývoj, vzdělanost a kulturu mnoha slovanských národů. Díky soluňským bratřím se staroslověnská liturgie stala bohoslužebným jazykem a postupně se začala užívat i pro literární díla. „Stala se tak ve středověké Evropě na mnoha místech už jako církevní slovanština různých lokálních redakcí jazykem v širokém slova smyslu spisovným nástrojem literární kultury vůbec.“²¹⁴ Mezi slovanskou a latinskou složkou moravské církevní organizace, však stále panovalo napětí - ačkoliv staroslověnská liturgie byla několikrát papežem uznána za liturgický jazyk - které vyvrcholilo po Metodějově smrti tím, že učedníci obou bratří byli vyhnáni z velkomoravského území. Vypuzení Metodějovi žáci se uchýlili především do oblasti dnešního Bulharska, kde byli vlídně přijati knížetem Borisem. Zde se slovanská

²¹¹ Srov.: KADLEC 2000, 19- 22.

²¹² KADLEC 2000, 22.

²¹³ VEČERKA 2010, 25.

²¹⁴ VEČERKA 2010, 25.

bohoslužba ujala a koncem 10. století pronikla i na Rus. „Dostala se také na české území jak o tom svědčí slovanský klášter sv. Prokopa na Sázavě.“²¹⁵

5.4 Slovanská vzdělanost

Dobu, po kterou se u nás pěstovalo staroslověnské písemnictví, lze rozdělit do tří etap „První začalo ve druhé polovině 9. století na Velké Moravě za knížete Rostislava staroslověnskou vzdělaností, kterou přinesli roku 863 bratři Cyril a Metoděj.“²¹⁶ Soluňští bratři položili základy nejen staroslověnské vzdělanosti díky hlaholici, liturgických textů a samotného Písma svatého, ale přeložili a upravili také první zákoníky, naučná čtení a započali vlastní literární tvorbu, kdy ještě za života Metodějova vzniká legenda o jeho mladším bratru Konstantinovi. „Po smrti arcibiskupa Metoděje byli odtud žáci vyhnáni a zanedlouho Velká Morava zanikla vpádem Maďarů (asi r. 906).“²¹⁷ Díky Metodějovým žákům a kněžím vzdělaným ve staroslovanštině se slovanská vzdělanost rozšířila i do jiných slovanských států.

Staroslověnština byla během následujících dvou století užívána celou východní Evropou, hrála tedy podobně důležitou roli, jako latina v Evropě západní. Je ale třeba brát v potaz, že tato písemná vzdělanost automaticky neznamenalala vzdělanost lidovou. Je paradoxem historického vývoje, že tento jazyk později ustrnul a nevyvíjel se spolu s ostatními živými jazyky a jejich komunikativními potřebami, čímž pádem později „zkostrnatěl“.²¹⁸ „V počátečních vývojových etapách staroslověnština tuto retardující funkci neměla. Naopak právě jejím prostřednictvím nastoupil slovanský svět poměrně rychle a nadějně etapu domácí písemné vzdělanosti.“²¹⁹ Tradice pěstovat staroslověnské písemnictví byla z Velké Moravy přenesena i na jih, do Panonie, kde Konstantin s Metodějem nějakou dobu pobývali, při své cestě do Říma. Zde však měla tato vzdělanostní tradice fungovat pouze v letech 869-874 (tomu ovšem předcházela výuka místních žáků) a i tak tvořila spíše variantu velkomoravského písemnictví, takže se spíše setkáme s označením moravsko-panonské písemnictví. Nejvýraznějšími

²¹⁵ KADLEC 2000, 22.

²¹⁶ OSOLSOBĚ 2008, 7.

²¹⁷ OSOLSOBĚ 2008, 7.

²¹⁸ Srov.: VEČERKA 2010, 27.

²¹⁹ VEČERKA 2010, 27.

pokračovateli slovanské vzdělanosti započaté na Velké Moravě, pak do konce 11. století bylo české knížectví a Bulharsko.²²⁰

Druhé období, které trvalo v 10. - 11. století, je charakteristické svou koexistencí staroslověnské a latinské kultury. Počátky staroslověnského písemnictví, na území dnešních Čech, spadají ještě do období velkomoravského. V Kristiánově legendě se dočteme toto: *“dovolil mu (Bořivojovi), obohativ ho mnohými dary, aby se vrátil domů, a dal mu s sebou kněze ctihodného života jménem Kaicha. Navrátivše se pak domů, usadil řečeného kněze na hrádku, jehož jméno bylo Hradec, a založili tam kostel ke cti blahoslaveného Klimenta, papeže a mučedníka.”*²²¹

Zavedení staroslověnštiny, tedy vzešlo od vládnoucí dynastie. Přijmutí této vzdělanosti pravděpodobně proběhlo spolu s ostatními politicko-hospodářskými změnami, které souviseli s upevňováním moci přemyslovské dynastie. Není tak divu, že staroslověnština pronikla i do oblasti Lužice a Krakovska. O dalších osudech slovanské liturgie v Čechách historické prameny mlčí, až ve 12. století Kosmas do jeho kroniky vkládá fingovanou zakládací listinu pražského arcibiskupství, ve které je napsáno, že biskupství se rozhodně nemá podřizovat východnímu ritu a má se řídit západními regulemi.²²²

Často se setkáváme s názorem, že staroslověnská vzdělanost byla v 10. století přerušena a opětovně zavedena, až ve století jedenáctém. Tento fakt, je ale sotva přijatelný, neboť právě v této době vznikají první svatováclavské legendy. „V staroslověnském písemnictví Čech 10. století jsou také, alespoň jedním reprezentantem, zastoupeny památky právní.²²³ Jde o sborník předpisů o formě a výši pokání, tedy penitenciář, zvaný Někotoraja zapověď. Vedle Kyjevských listů - sepsaných v 10. století, jejichž jazyk vykazuje zřetelné české hláskové prvky. Na českém území, pravděpodobně v Sázavském klášteře, byly sepsány i Pražské zlomky, jež dokazují, že se u nás užívalo východní liturgie ještě v 11. století. Kromě těchto dvou rukopisů, existuje řada památek, které si sice dochovaly v opisech, ale jejichž původ

²²⁰ Srov.: VEČERKA 2010, 29.

²²¹ KRISTIÁN 2012, 23.

²²² Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 55.

²²³ REICHERTOVÁ 1988, 64.

však na základě určitých jazykových jevů, kulturních a historických reálií musíme klást na naše dnešní území.²²⁴ I když ne u všech staroslověnských památek z přemyslovských Čech můžeme s jistotou určit dobu vzniku a vznikly-li skutečně v Čechách, neboť staroslověnština je jazykem mezinárodním, „který i když má svůj vnitřní vývoj a přijímá i podněty z prostředí, v němž je opisován, je přesto stále týmž jazykem.“²²⁵ Oproti tomu je třeba podotknout, že staroslověnština byla v Čechách 10. století skutečně „živým jazykem“, neboť právě v tomto období vzniká píseň *Hospodine, pomiluj ny*, jejíž vznik je spojován s druhým pražským biskupem Vojtěchem, jenž byl pravděpodobně nakloněn staroslověnské vzdělanosti, ale i v tomto názoru se mnoho badatelů rozchází. Jisté je to, že tato píseň se stala velmi oblíbenou, byla zpívána při slavnostních příležitostech - poprvé ji připomíná Kosmas v souvislosti s volbou knížete Svyatopluka II v roce 1055 - ale i jako píseň válečná (bitva u Kressenbrunnu v roce 1260 a na Moravském poli v roce 1278).²²⁶

Staroslověnská jazyková škola je v ní poměrně výrazná, kupříkladu slova *pomiluj ny* „smiluj se nad námi“, *spas* „spasitel“, *mír* „svět“²²⁷ Charakteristickým znakem literatury, v našich zemích, je propojování východních a západních prvků. A nejen literatury, mísení prvků západních a východních kultur probíhalo i v liturgii, už na Velké Moravě, v životopise sv. Metoděje si můžeme přečíst: „*smuteční obřady vykonali latinsky, řecky a slovansky a pochovali ho v katedrálním chrámu.*“ Propojování ritů pak pokračovalo i v Čechách, o čemž svědčí i obřad postřížin sv. Václava. Tento rituál, měl být podle staroslověnské legendy veden v ritu východním. V roce 895 kníže Svyatopluk odtrhl Čechy od Velké Moravy a církevně je tak podřídil Řeznu. V Čechách tak paralelně fungovala liturgie latinská a slovanská po celé 10. století.²²⁸ Témata, latinské a staroslověnské literatury, byla v podstatě totožná, neboť byla určena primárně duchovním. V literatuře se dotýkala především náboženských otázek, ale popisovala i politický a kulturní život.²²⁹

²²⁴ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 55.

²²⁵ REICHERTOVÁ 1988, 65.

²²⁶ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 65.

²²⁷ REICHERTOVÁ 1988, 55.

²²⁸ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 57.

²²⁹ Srov.: OSOLSOBĚ 2010, 7.

Obě literární větve na sebe vzájemně působily, ba dokonce, v jistých případech, byla staroslověnská lepší, což dokazují například legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile, sepsané v církevněslovanském jazyce. „Textová kritika dokázala, že jsou to prameny původnější, bohatší zprávami a informovanější než latinské²³⁰. Slovanské prameny osobnost sv. Václava pravděpodobně popisují věrněji, než prameny latinské, protože pozdější prameny „kolikrát obměňují historickou skutečnost podle dobových zálib nebo ji zpestřují svými výmysly.“²³¹

Nejen jazykovou polaritou je období 10. - 11. století typické. Vyznačuje se mimo jiné tím, že popředí literární tvorby zaujímaly legendy. V desátém století vzniká svatováclavský kult a první svatováclavské legendy. V omezenější míře kolem a později, začíná vznikat také kult ludmilský. Koncem 10. století syntézu těchto dvou kultů provedl Kristián ve své legendě, kterou lze také chápat jako nestarší českou kroniku. „Vedle jeho podání je dochována ještě samostatná ludmilská legenda Fuit in provincia Bohemorum.“²³² Je otázkou, zda vedle latinské legendy existovala i ludmilská staroslověnská legenda, jako je tomu u legendy sv. Václava. „Na tuto otázku můžeme odpovědět kladně, třebaže se úplný text slovanské ludmilské legendy nedochoval.“²³³ Důkazy o existenci ludmilských staroslověnských legend můžeme najít v ruských prolozích ze 13. století.

„Nejvýznamnější českou staroslověnskou památkou 10. století je ovšem první staroslověnská legenda o sv. Václavu.“²³⁴ Popisuje řadu údajů, které jsou historicky věrné, které se v ostatních legendách nevyskytují. Sloh má velmi prostý, jednoduché věty řazené souřadně za sebou, připomíná mluvené slovo z nejstarších českých legend její pak nejbližší ludmilská legenda Fuit in provincia Bohemorum. „Poslední bádání shledávají, stejně jako u latinských václavských a ludmilských legend, i u První staroslověnské legendy latinské hagiografické vzory.“²³⁵ Jako jediná popisuje Václavovi postřižiny, jmenovitě uvádí jeho vrahy a kněze Krastěje, který se jediný odváží postarat

²³⁰ VAŠICA 2001, 28.

²³¹ VAŠICA 2001, 28.

²³² REICHERTOVÁ 1988, 60.

²³³ REICHERTOVÁ 1988, 60.

²³⁴ REICHERTOVÁ 1988, 58.

²³⁵ REICHERTOVÁ 1988, 60.

o jeho tělo. Uvádí též, proč Václav neodmítl Boleslavovo pozvání do jeho sídla, totiž kvůli svátku sv. Kosmy a Damiána, jimž byl zasvěcen hradní kostel. Václavova matka Drahomíra je zde také popsána odlišně, není označena za pohanku, není uvedena do souvislostí s vraždou sv. Ludmily. Autor se „několikrát vyjadřuje o Drahomíře jako o dobré vladařce a matce.“²³⁶

Všechny tyto údaje, spolu s uvedením pouze jednoho zázraku - legenda vyspělého středověku by jich jistě obsahovala více - svědčí o stáří legendy.

Díky tomu, že o sv. Václavovi a sv. Ludmile byly sepsány legendy ve staroslověnětině, se jejich kult rozšířil až na Kyjevskou Rus. S těmito kulty byl na Rus importován i celý soubor svatováclavských památek sepsaných ve staroslověnětině a překlad Gumpoldovy legendy, díky níž se nám slovanská legendistická produkce dokonce 11. století zachovala.²³⁷ Kult sv. Václava se na Rus dostal pravděpodobně přes jižní Slovany, nebo přímo z Čech, což je pravděpodobnější, neboť sv. Vladimír - vládce tehdejší Rusi - udržoval s českými zeměmi živé styky.

Stejnou cestou se dostalo z Čech do Ruska i kult sv. Vojtěcha, jenž je zaznamenán ve východních modlitbách a je dáván do souvislostí s jinými západními světci; pozdější chronografy spatřují v něm neprávem odpůrce a vyhledatele slovanského obřadu v Čechách.²³⁸ Je zajímavé, že na svatoprokopský kult na Rus nepronikl, ačkoliv sv. Prokop spravoval slovanský klášter a svým eremitským způsobem mnišství byl blízký východnímu církevnímu prostředí.²³⁹ Příčinou bude pravděpodobně rozkol mezi východní a západní církví v polovině 11. století, kdy se Rusko začalo uzavírat západu. Pokud jsem se zmínila o exportu světců na Rus, je třeba zmínit v souvislosti se Sázavským klášterem i import kultů z Rusi. Jde především o světce Borise a Gleba, kteří byli kanonizováni asi roku 1072 a jednalo se o příbuzné královny Svatavy, druhé manželky knížete Vratislava II. V Čechách 10. století mimo původních staroslověnských legend, vzniká i několik překladů latinských legend do staroslověnětiny. Nejvýznamnější v tomto směru je legenda o sv. Vítu, jehož kult byl

²³⁶ KADLEC 2000, 32.

²³⁷ Srov.: VAŠICA 2001, 28.

²³⁸ VAŠICA 2001, 29.

²³⁹ Srov.: VAŠICA 2001, 29.

spolu s kultem bavorského biskupa a mučedníka Jimrama, již od dob Velkomoravské říše, nejsilnějším. „První staroslověnská václavská legenda uvádí, že „nadešel den sv. Jimrama, jemuž byl svatý Václav zaslíben.“ Týž kníže pak založil rotundu sv. Víta, zřejmě jako místo svého posmrtného uložení.²⁴⁰ Oba světce, nebo spíš jejich kulty, nalezneme i na Sázavě, Vít, jakožto druhý sázavský opat a Prokopův synovec a Jimram, jakožto třetí opat a Prokopův syn. „Nepřekvapuje tedy, že legenda o jednom z nejvíce uctívaných světců byla přeložena do staroslověnštiny.²⁴¹ „Mimo překladu svatovítské legendy byly pravděpodobně do staroslověnštiny přeloženy i Život sv. Benedikta a překlady latinských legend o sv. Anastázii, sv. Jířím a Štěpánu papeži.

5.5 Zánik Staroslověnského písemnictví

„Pro vývoj literatury v jedenáctém století je příznačné, že se staroslověnská vzdělanost za stále sílící konkurence latiny dostává do stagnace.“²⁴² Latinská produkce byla produkcí oficiální a neustále jí přibývalo, zatímco staroslověnská literatura byla utlačována. Tento útlak mohly vyvolat politicko-mocenské boje Přemyslovců s polskými Piastovci na přelomu 10. a 11. století, které také vedly k větší závislosti Čech na Říši, což znamenalo větší vliv latiny na literaturu a liturgii. Avšak právě v první polovině 11. století, vzniká církevní ústav pro pěstování staroslověnské vzdělanosti – Sázavský klášter. Ten je zajímavý mimochodem i tím, že je soukromého nadání, neboť „Je příznačné, že slovanský obřad v tomto klášteře podporovali panovníci vždycky v letech, kdy se zesilovala snaha o samostatnou českou politiku, a když rostlo sebevědomí českého státu.“²⁴³

Když se v polovině 11. století ujímá vlády kníže Spytihněv II., ruší v Sázavském klášteře slovanskou bohoslužbu, vyhání slovanské mnichy a na jejich místo dosazuje řeholníky z Německa, praktikující latinskou liturgii. Staroslověnský rítus je opět obnoven za knížete Vratislava II., bratra výše zmíněného Spytihněva II.. Vratislav v roce 1079 požádal papeže Řehoře VIII. o opětovné povolení sloužit bohoslužby ve staroslověnštině, avšak toto privilegium se mu nepodařilo prosadit. Přes to se v Sázavě

²⁴⁰ REICHERTOVÁ 1988, 61.

²⁴¹ REICHERTOVÁ 1988, 61.

²⁴² VEČERKA 2010, 35.

²⁴³ VEČERKA 2010, 35.

slovanský jazyk používal, neboť Vratislav II., až do své smrti, nad touto poslední baštou staroslověnské kultury držel ochrannou ruku. Konec slovanské liturgie přichází, až za vlády Břetislava II. (1093-1100), „kdy byl proti ní podniknut rozhodující nápor. Sázavský klášter byl změněn na ústav latinský, slovanští mniši byli rozeznáni (1097) a slovanské knihy zničeny.“²⁴⁴ Na staroslověnskou kulturu byl uvalen zákaz a latinský ritus postupně zatlačoval a likvidoval všechny památky a zbytky staroslověnské vzdělanosti.

V souvislosti s tím je třeba zmínit Kosmovu kroniku českou z počátku 12. století. Kosmas prožil větší část svého života v 11. století, musel být tedy dobře spraven o staroslověnské vzdělanosti a přece o slovanském ritu mlčí. „Vlastně o nich uvádí jedinou zmínku, kdy do svého díla zařadil známý podvrh papežského zákazu slovanského církevního jazyka, podaný údajně k založení pražského biskupství.“²⁴⁵ Z toho postoje si lze udělat dokonalou představu o boji, který mezi staroslověnskou a latinskou vzdělaností zuřil.

„Staroslověnská knižní vzdělanost trvala tedy v českých zemích od dob cyrilometodějských nepřetržitě téměř po dobu dvou a půl století a tvoří tak nezanedbatelnou etapu české kultury, etapu o to významnější, že spadá do samých počátků formování české národnosti a státního života.“²⁴⁶

Může se zdát, že epocha staroslověnské vzdělanosti, vymezena lety 863-1097, není příliš dlouhá. Z pohledu sociokulturních historických souvislostí je patrné, že staroslověnština a literatura jí psaná, byla důležitým prvkem v přerodu feudalizace české středověké společnosti a byla součástí nového, progresivního společenského vývoje.

Staroslověnština byla jakýmsi pojítkem, díky kterému české země vstupovali do ostatních mezislovanských států. Zavedení slovanského jazyka do liturgie, lze také chápat jako čin, díky kterému se mohli české země stavět naroveň ostatním národům a jejich jazykům, tedy jakousi národní emancipací. Též je třeba zmínit, že ačkoliv byl při

²⁴⁴ VEČERKA 2010, 35.

²⁴⁵ VEČERKA 2010, 35.

²⁴⁶ VEČERKA 2010, 35.

liturgii používán „srozumitelný“ jazyk, stále byl hlavním konzument klérus. V literární sféře, tak byla primárně používána pro díla spjatá s duchovním životem.²⁴⁷

Tradice staroslověnského jazyka trvala i po zrušení slovanského ritu v Sázavském klášteře, což nám dokládají Vídeňské a Svatořehořské glosy, které jsou zapsány latinkou v latinských rukopisech, ale obsahují prvky staroslověnské a české prvky. Glosy pocházejí z období přelomu 11. a 12. století a díky nim si lze vytvořit představu, jak staroslověnská vzdělanost působila na formující se spisovnou češtinu. Oproti Pražským zlomkům, které jsou ryzím typem staroslověnské památky s některými bohemismy, jsou tyto glosy přesným opakem. Tedy památkou českou s nemnohými prvky staroslověnskými, takzvanými paleoslavenismy.²⁴⁸ „Dosvědčují tak ve srovnání s Pražskými hlaholskými zlomky další postupné počešťování staroslověnštiny.“²⁴⁹ Toto počešťování bylo patrně způsobeno tím, že se živá čeština stále více odlišovala od „zkostrnatělé“ liturgické slovanštiny. Nepochybně významným podílem bylo i to „že pěstitelé církevněslovanské literatury u nás v 10. a 11. století byli Čechové. Obojí glosy jsou dokladem souvislosti vznikajícího českého písemnictví s písemnictvím staroslověnským.“²⁵⁰

S ústupem staroslověnské literární tvorby, se rozrůstalo latinské písemnictví, což lze označit za třetí etapu starší české literatury. Lze v ní rozeznávat dvě větve, jedna se spokojuje s pouhým přepisováním hotových děl, kdyžto druhá usiluje o původní projev. Třebaže ve své produkci nedosahuje větve první, je druhá větev tou důležitější. „Rozvoj receptivní literatury vyplýval z praktických potřeb duchovenstva' pro něž byly nejen dováženy, ale i opisovány v klášterních písařských dílnách (skriptoriích) především bohoslužebné a bohovědné texty.“²⁵¹ Podobného rázu byla značná část staroslověnské literatury (např. bohoslužebné knihy), ale hlavní rozdíl mezi receptivní literaturou latinskou a staroslověnskou byl ten, že staroslověnská tvorba kladla větší důraz na samostatnou tvůrčí činnost v domácím jazyce a přímo pro ní, vytvářela předpoklady. V souvislosti se staroslověnskou vzdělaností je třeba zmínit i jiná centra, kde se tato

²⁴⁷ Srov.: VEČERKA 2010, 35.

²⁴⁸ Srov.: HRABÁK 1959, 55.

²⁴⁹ HRABÁK 1959, 56.

²⁵⁰ HRABÁK 1959, 56.

²⁵¹ HRABÁK 1959, 57.

kultura pěstovala. „Historicky doloženými nositeli slovanské vzdělanosti v Čechách byli slovanští mniši ze sázavského kláštera“²⁵² Někteří badatelé předpokládají, že centra slovanské vzdělanosti existovala ještě před vznikem Sázavského kláštera, a to ve Staré Boleslavi a na Vyšehradě. Je zde též předpoklad, že staroslověnský ritus byl součástí nejstarších českých benediktinských klášterů, i když tato centra měla primárně latinský charakter, nebo že staroslověnské školy vznikaly u všech kostelů na knížecích hradech.²⁵³ Přítomnost slovanských mnichů, je prokazatelná ještě po zániku Sázavy, na Ostrově u Davle, kde byla v druhé polovině 13. století česky sepsána píseň Ostrovská. Na staroslověnskou tradici navázal ve 14. století Karel IV., „který poznal slovanskou liturgii v Charvátsku, kde byl roku 1337 na návštěvě a kde právě v té době prožívala u charvátských glagolášů dobu svého nejskvělejšího rozkvětu.“²⁵⁴ Karel tedy odeslal žádost do Říma, kde mu papež Klement IV. dovolil v Čechách zřídit jeden klášter, v němž by se sice mše sloužila slovanská ale podle katolického ritu. Tento klášter Na Slovanech byl založen v roce 1347. Bylo sem povoláno 80 mnichů, především charvátských benediktinů, z ostrova Pašman. Ti si s sebou přinesli církevněslovanské knihy psané hlaholicí, za jejichž pomoci v Praze pěstovali slovanskou vzdělanost. V klášteře působili i čeští mniši, jejich počet postupem narůstal, až nakonec zcela převládl. Díky tomu klášteru, v němž vznikly i památky psané sice hlaholským písmem, ale česky (hlaholská bible, dokončená roku 1416).²⁵⁵

Některé výrazy z literární činnosti Emauzského kláštera pak pronikly do soudobé spisovné češtiny. „Staroslověnské tradice se dovolávalo i husitství a nezapomínali na ni ani pozdější kronikáři.“²⁵⁶ V době husitských válek se klášter přiklonil k přijímání pod obojí, kdy zde slovanská tradice zanikla, není přesně známo. Význam kláštera postupně slábl, až se stal utrakvistickou fadou, avšak jeho knižní fondy byly využívány až do baroka.

Karlovu snahu o založení kláštera se slovanskou liturgií, si lze vykládat především jako taktický tah, aby sjednotil církevní obec a získal i Slováky, kteří

²⁵² REICHERTOVÁ 1988, 57.

²⁵³ Srov.: REICHERTOVÁ 1988, 57.

²⁵⁴ VEČERKA 2010, 38.

²⁵⁵ KADLEC 2000, 64.

²⁵⁶ HRABÁK 1959, 57.

odmítali latinskou liturgií. „Kromě toho je však třeba chápat emauzský podnik Karlův v souvislosti s celým kulturním a literárním prostředím karolinského období, s jeho obnoveným kultem cyrilo-metodějství a slovanského křesťanství ludmilského a václavského.“²⁵⁷

²⁵⁷ VEČERKA 2010, 38.

6. Pokračovatele Kosmovi

Kosmova kronika se v opisech rychle šířila, a proto není divu, že se našlo mnohých jiných, kteří se v jeho díle rozhodli pokračovat. Tito autoři jsou všeobecně označováni jako „Pokračovatelé Kosmovi“²⁵⁸

6.1 Kronika mnicha sázavského

V Sázavském klášteře fungovala literární činnost prakticky od jeho počátku. Zprvu se jednalo o legendy, nekrologia či jiné podobné soupisy ve kterých je zachycena historie Sázavského klášteře. Avšak až v roce 1173 vzniká skutečně historický spis, „který pravdivě líčil nejen *actus a res gestae*, průběh událostí v prostoru a čase, ale současně byl napsán s jasným záměrem a funkcí, Sázavská kronika.“²⁵⁹ Autorem je neznámý sázavský mnich, který sepsal prakticky celé dějiny Sázavského klášteře, od jeho vzniku až po svou dobu. „Otázka vzniku kroniky Mnicha sázavského však není tak jednoduchá jak by se na první pohled zdálo.“ Mnoho badatelů řešilo otázku, zda je kronika dílem jednoho autora či více. F. Palacký zastával názor, že je kronika dílem jednoho autora, oproti tomu A. Bachmann zastával názor, že se na sepsání kroniky podíleli až čtyři mniši. Kronika se však nevěnuje pouze dějinám samotného klášteře, vyprávění je začleněno do dějinného kontextu českých zemí. Inspirací mu byla Kosmova kronika, kterou částečně opsal, provedl několik stylistických úprav a vložil do ní informace týkající se Sázavského klášteře.²⁶⁰ „Pak pokračoval dále v historickém vyprávění, v němž spojil některé události dějin českého státu s událostmi z dějin Sázavského klášteře a z dějin církevních institucí v českých zemích, do nichž se promítají i některé události evropského významu.“²⁶¹ Edice Kosmova textu spočívá především v tom, že Mnich sázavský pracoval i s jinými, především zahraničními zdroji. „Všechny údaje, které Mnich sázavský vkládal do Kosmovy kroniky, i následující vyprávění, nemohl přes svůj vysoký věk zaznamenat na základě vlastní zkušenosti.“²⁶²

²⁵⁸ Srov.: KRONIKA MNICHA SÁZAVSKÉHO 1974, 191.

²⁵⁹ BLÁHOVÁ 2006, 172.

²⁶⁰ Srov.: BLÁHOVÁ 2006, 172.

²⁶¹ BLÁHOVÁ 2006, 172.

²⁶² KRONIKA MNICHA SÁZAVSKÉHO 1974, 195.

Inspirací mu proto například byla „Kronika sv. Jeronýma“, jak uvádí sám letopisec, či hersfeldské, pražské, hildesheimské či quendlinburské Anály, dále pak pracoval se svatoprokopskými legendami a pravděpodobně i s ústní tradicí.²⁶³ V období 10. až 13. století bylo pro benediktinské písemnictví charakteristickým rysem tzv.: *Historiae foundationum*, které odkazovalo na boží znamení, která vedla k volbě místa a rozhodovala o založení kláštera. Proto jsou většinou počátky klášterů kladeny co do nejbližší doby a hlásali se i k významným zakladatelům, či dokonce odkazovali na fiktivní listiny. Toto počínání souviselo s tím, že postupně vzrůstala moc konkurenčních řádů, jako byli cisterciáci či premonstráti. „V tomto kontextu vznikla i sázavská *historia foundationis*. Popis založení Sázavského kláštera v *Kronice Mnicha sázavského* vyzdvihuje zásluhy světece Prokopa jako zakladatele kláštera a prvního opata.“²⁶⁴ Zajímavé je, že *Kronika Mnicha sázavského* příliš nepracuje s daty. Pravděpodobným vysvětlením by mohlo být to, že sázavský letopisec „pouze vkládal“ jeho text do kroniky Kosmovi a tak nebylo třeba podrobnějších datací. Text sázavské kroniky byl sestaven na základě několika různých předloh. Především na Kosmově *kronice*, analistických, nekrologických a memoriálových spisech, zahraničních kronikách a análech.

Závěrem je třeba zmínit anonymní osobu autora. Letopisec se sám o sobě nezmiňuje.²⁶⁵ „Patří k těm spisovatelům z řeholního prostředí, kteří z křesťanské pokory zůstali v pozadí a neprozradili ani své jméno.“²⁶⁶ Avšak téměř s jistotou lze tvrdit, že autorem byl člen sázavského kláštera, pravděpodobně Čech s polskými kořeny. Z *kroniky* je zřejmé, že měl kladný vztah k umění – obdivovatel opatů Silvestra a Reginharda. *Kroniku* psal pro zachování paměti kláštera, pro potvrzení jeho legitimacy a jako inspiraci pro budoucí mnichy a panovníky k zachování stávajících klášterních tradic.²⁶⁷ Dílo *Mnicha sázavského* by nemělo být zapomenuto především pro jeho nestrannost a také proto, že se je u nás prvním autorem klášterní *kroniky*.²⁶⁸

²⁶³ Srov.: *KRONIKA MNICHA SÁZAVSKÉHO* 1974, 195.

²⁶⁴ BLÁHOVÁ 2006, 178.

²⁶⁵ Srov.: BLÁHOVÁ 2006, 180.

²⁶⁶ BLÁHOVÁ 2006, 180.

²⁶⁷ Srov.: BLÁHOVÁ 2006, 180.

²⁶⁸ Srov.: *KRONIKA MNICHA SÁZAVSKÉHO* 1974, 196.

Závěr

Tato práce se pokouší zachytit nejdůležitější postavy a události, které jsou spjaté se Sázavským klášterem v období raného středověku v Českém knížectví. Mimo politické dějiny jsou zde nastíněny i církevní. Světská a církevní moc spolu byly těsně spjaty a jedna druhou ovlivňovala, což dokládá i boj o investituru, který je v této práci také zmíněn. Jako zajímavou vidím část o příchodu benediktinských mnichů na naše území a zakládání prvních klášterů. Tomuto tématu se bohužel ve své práci věnuji pouze okrajově, ačkoliv by si jistě toto téma zasloužilo podrobnější zpracování.

Též se ve zkratce pokouším zachytit, kterak se klášter vyvíjel od nejranějších dob, až do epochální románské přestavby započaté opatem Božetěchem a eskalující za vlády opatů Dětharda, Silvestra a Reginharda z Met.

V rámci potenciálního vlivu Sázavského kláštera se též zmínil kostel sv. Jakuba v Rovné u Stříbrné Skalice, který jeví známky toho, že na jeho výzdobě pracovala sázavská huť.

Během své práce jsem narazila na mnoho různorodých badatelských názorů, všechny se vždy snažím uvést. Rozpory badatelů se často objevovaly spíše v kapitole věnující se sv. Prokopovi. Pravděpodobně je to dáno tím, že při studiu tohoto světce je třeba vycházet především z legend, které byly k jeho počtě sepsány a některé nové poznatky, se nemusí se starší literaturou shodovat a opačně. Snažila jsem se zachytit osobu sv. Prokopa, spolu s tím, jakým způsobem spravoval klášter, jeho vliv na okolní prostředí a lid. Byla to nepochybně silná osobnost, která svým bytím dávala příklad i ostatním.

Kapitole o staroslověnském písemnictví se snaží vyzdvihnout nejzajímavější díla, která byla v tomto jazyce sepsána a která se díky své výjimečnosti dostala, až za hranice Českého knížectví. Hovořím především o legendách týkající se prvních českých světců, tedy sv. Václava a sv. Ludmily. V pozdější etapě, za doby vlády krále Karla IV. pak o Remešském evangeliáři.

Závěr své práce jsem věnovala přiblížení neznámého sázavského kronikáře, který se pokusil o kompilaci Kosmovy kroniky a některých kronik zahraničních, aby tak dal vzniknout první české klášterní kronice.

Ze svého úhlu pohledu bych svou práci hodnotila spíše jako práci kompilačního typu.

Seznam literatury

Prameny

K – BLÁHOVÁ/HRDINA: Kosmova kronika česká. Praha. Praha - Československý spisovatel 2012

KL – KRISTIÁN: Kristiánova legenda. Praha. Praha – Vyšehrad 2012

KMS – (ed.) BLÁHOVÁ/HRDINA/TOMEK: Kronika Mnicha sázavského. Praha. Praha – Svoboda 1974

VM – (ed.) Česká knižnice: Vita minor. Praha. Praha – Host 2011

Literatura

BECKOVSKÝ 1879 – František BECKOVSKÝ: Poselkyně starých příběhů českých. Praha. Praha – Dědictví sv. Prokopa 1879

BLÁHOVÁ – 2006 Marie Bláhová (In.): Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Praha. Praha – Nakladatelství Lidové noviny 2006

ČECHURA/TŘEŠTÍK/PECHAR 2001 – Jaroslav ČECHURA/Dušan TŘEŠTÍK/Vladimír PECHAR: Králové a knížata zemí Koruny české. Praha. Praha – Rybka 2001

FRIND 1873 – Anton Ludwig FRIND: Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag. Prag. Prag Calve 1873

LUTOVSKÝ 2006 – Michal LUTOVSKÝ: Po stopách prvních Přemyslovců I.. Praha. Praha – Libri 2006

HRABÁK 1959 – Josef HRABÁK: Dějiny české literatury I.. Praha. Praha ČSAV 1959

KADLEC 2000 – Jaroslav KADLEC: Svatý Prokop český strážce odkazu cyrilometodějského. Praha. Praha – Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty 2000

KOLÁŘ 1998 – Jaroslav KOLÁŘ (ed.): Středověké legendy o českých světcích. Praha. Praha – Lidové noviny 1998

KUBÍN/PÁTKOVÁ/PETRÁČEK 2006 – Petr KUBÍN/Hana PÁTKOVÁ/Tomáš PETRÁČEK: Světci a jejich kult ve středověku. České Budějovice. České Budějovice – Halama 2006

KUBÍN 2011 – Petr KUBÍN: Sedm přemyslovských kultů. Praha. Praha – Togga 2011

KUTHAN 2014 – Jiří KUTHAN: Benediktinské kláštery střední Evropy a jejich architektura (Opera facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis historia et historia artium vol. XVIII). Praha 2014

KUTHAN/ŠMIED 2009 – Jiří KUTHAN/Miroslav ŠMIED: Korunovační řád českých králů. Praha. Praha – Togga 2009

OSOLSOBĚ/OSOLSOBĚ 2008 – Jan OSOLSOBĚ/Jana OSOLSOBĚ: Staroslověnské a latinské kořeny naší literatury. Praha. Praha – Mikulovské centrum pro evropskou kulturu 2008

REICHERTOVÁ 1988 – Květa REICHERTOVÁ: Sázava, památník staroslověnské kultury. Praha. Praha – Odeon 1988

ROYT/SOMMER/STECKER 2013 – Jan ROYT/Petr SOMMER/Martin STECKER: Sázavský klášter. Praha. Praha – Národní památkový ústav 2013

SOMMER 2007 – Petr SOMMER: Svatý Prokop: Z počátku českého státu a církve. Praha. Praha – Vyšehrad 2007

SOMMER/TŘEŠTÍK/ŽEMLIČKA 2009 – Petr SOMMER/Dušan TŘEŠTÍK/Josef ŽEMLIČKA: Přemyslovci budování českého státu. Praha. Praha – Nakladatelství Lidové noviny 2009

SOMMER 2014 – Petr SOMMER (ed.): Otevři zahradu Rajskou. Praha. Praha – AV ČR 2014

ŠMIED 2013 – Miroslav ŠMIED(ed.): Ora et Labora: vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu (Opera fakultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis historia et historia artium vol. XV.)

ŠMIED 2014 – Miroslav ŠMIED: Kostel sv. Jakuba Většího v Rovné u Stříbrné Skalice

VANÍČEK 2004 – Vratislav VANÍČEK: Vratislav II. první český král; Čechy v době evropského kulturního obratu v 11. století. Praha. Praha – Vyšehrad 2004

VAŠICA 2001 – Josef VAŠICA: Eseje a studie ze starší české literatury. Opava. Opava – Tilia 2001

VEČERKA 2010 – Radoslav VEČERKA: Staroslověnská etapa českého písemnictví. Praha. Praha – Nakladatelství Lidové noviny 2010

ZESCHICK 2007 – Johannes ZESCHICK: Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě. Praha. Praha – Benediktinské arcidiákonství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově 2007

ŽEMLIČKA 2002 – Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských. Praha. Praha – Lidové noviny 2002

ŽEMLIČKA 2007 – Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí. Praha. Praha –
Nakladatelství Lidové noviny 2007

<http://www.klaster-sazava.cz/regionalni-historie/>

HENDRYCHOVÁ 2012 – citováno 25. května

